1872

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ «ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ»

ΠΕΡΙ ΤΟΥ

ΠΑΡΕΛΘΟΝΤΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΜΕΛΛΟΝΤΟΣ

ΤΗΣ

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ.

ΟΜΙΛΙΑ

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Ι. ΣΑΡΙΠΟΛΟΥ

Αὐτοσχεδίως γενομένη τὴν ἑσπέραν τῆς 17 Δεκεμβρίου 1871.

Στενογραφηθεῖσα

ΥΠΟ

ΑΝΔΡ. Γ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,

ΤΥΠΟΙΣ «ΕΦΗΜΕΡΙΔΟΣ ΤΩΝ ΣΥΖΗΤΗΣΕΩΝ»

Ἐπὶ τῶν ὁδῶν Βουλῆς καὶ Μουσῶν

1872.

Κύριοι Συνάδελφοι,

Ὑπάρχουσι πράγματα ἅπερ οἱ πάντες ἀγαπῶμεν, περιποιούμεθα καὶ γινώσκομεν, οἱ πάντες περὶ πλείστου ἔχομεν, καὶ ὅμως οὐδαμῶς συμφωνοῦμεν, εἴτε περὶ τὸν ὁρισμὸν αὐτῶν εἴτε περὶ τὴν οὐσίαν. Οὕτω, πλὴν ὀλίγων, ἐλαχίστων ἴσως, οἵτινες δὲν δέχονται ὅτι ὑπάρχει ἐν ἡμῖν ψυχὴ, οἱ πλεῖστοι, ὀρθότερον φιλοσοφοῦντες, συμφωνοῦμεν ὅτι ὑπάρχει τι ἐν ἑκάστῳ ἡμῶν ἀνώτερον τοῦ περικαλύπτοντος αὐτὸ σώματος, ἀθάνατον ἐν θνητῷ καὶ ἄφθαρτον ἐν φθαρτῷ, ὅτι τοῦτό ἐστιν ἡ ψυχή. Ἐπὶ τούτῳ, λέγω, οἱ πάντες ἐσμὲν σύμφωνοι, ἐπίσης δὲ συμφωνοῦμεν, ὅτι ἡ ψυχή ἐστι τὸ πολυτιμότατον τῶν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ὅτι τὸ σῶμα ὥς τι μικροῦ λόγου λογίζεται ἀπέναντι αὐτῆς τῆς ὑπὲρ πᾶν ἄλλο μεγίστης ἀξίας· πάντες λοιπὸν ἀγαπῶμεν τὴν ψυχὴν ἡμῶν καὶ τὰς ἐν ἡμῖν ἐνεργείας αὐτῆς αἰσθανόμεθα· ὅταν ὅμως ἔλθωμεν εἰς τὸ ἐρώτημα τί ἐστι ψυχή; δὲν εὑρίσκομεν δύω ἀνθρώπους συμφωνοῦντας περὶ τοῦτο. Ὁ μὲν εἷς δίδωσι τοῦτον τὸν ὁρισμὸν ὁ δ' ἄλλος ἐκεῖνον· ὁ μὲν ἐννοεῖ τὴν ψυχὴν οὕτως, ὁ δὲ ἄλ-

λως. Τὸ παράδειγμα τοῦτο ἀρκεῖ μοι, ὅπως οἱ ἀκούοντές μου συμφωνήσητε μετ' ἐμοῦ ὅτι ταὐτὰ καὶ περὶ τὴν γνῶσιν καὶ τὸν ὁρισμὸν τῆς ἐλευθερίας συμβαίνουσιν.

Ἐλευθερία! ὄνομα ἀσπαστὸν τοῖς πᾶσι, ποθεινὸν τοῖς δούλοις, καύχημα τῶν ἐλευθέρων, λόγος θαυμάσιος τὰς εὐγενεῖς καρδίας πρὸς τὰ μεγάλα ἐξαίρων, ἀλλὰ καὶ προσωπεῖον καλὸν καὶ πρόχειρον τοῖς δημοκόποις, ἀσφαλὴς δὲ καὶ τοῖς τυράννοις πρόφασις, ἀναγκαία δὲ τούτοις μάλιστα, διότι καὶ οἱ τύραννοι τὸ θεῖον ταύτης ὄνομα προτείνουσι, δι' αὐτοῦ τὰς ἑαυτῶν κακίας δικαιολογοῦντες, ὅτι δῆθεν χάριν τῆς ἐλευθερίας καὶ πρὸς διάσωσιν αὐτῆς προσφέρονται αὐτοὶ ποιμένες, ὥςπερ θρέμματα ἔχοντες τοὺς ἀρχομένους.

Ἀλλ' ἐρωτήσατε τί ἐστιν ἐλευθερία; ὁ εἷς δώσει τοῦτον τὸν ὁρισμὸν ἄλλον δ' ὁ ἄλλος, ὁ μὲν ἐννοεῖ αὐτὴν οὕτως, ὁ δ' ἄλλος ἄλλως αὐτῆς ἀντιλαμβάνεται· ἄλλως οἱ Γερμανοὶ, ἄλλως οἱ Γάλλοι καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἔστι τις Πρωτεὺς λοιπὸν ἡ ἐλευθερία, ἔστι τι ἄρα ἀσύλληπτον ὅπως ἐρευνηθῇ καὶ ὁρισθῇ; Οὐχὶ, κύριοι, ἀλλ' ὅπως ὁ ὑπὸ συμφερόντων τετυφλωμένος ζητεῖ νὰ δώσῃ τὸν περὶ τῆς ψυχῆς ὁρισμὸν τοιοῦτον, ὥστε τὰ ἑαυτοῦ νὰ ἱκανοποιῇ συμφέροντα, ὁ δὲ τοιοῦτος ὁρισμὸς

ἔσται πάντως ἄλλος παρὰ τὸν ἀληθῆ ὁρισμὸν αὐτῆς, οὕτω καὶ περὶ τὸν τῆς ἐλευθερίας ὁ τετυφωμένος ὑπ' αὐτῆς ὁ θέλων νὰ μεταχειρισθῇ αὐτὴν οὐχὶ ὡς μέσον πρὸς τὴν οἰκείαν καὶ τὴν τῶν ἄλλων εὐδαιμονίαν, ἀλλ' ὡς ὄργανον πρὸς ἐπίτευξιν τῶν εἰς αὐτὸν εὐαρέστων πάντως διαστρέφει αὐτήν. Τοὐντεῦθεν καὶ ἡ περὶ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐλευθερίας διαφωνία.

Θέλω προσπαθήσει διὰ βραχέων ἐξετάζων τὴν ἐλευθερίαν ὁποία ὑπῆρξε κατὰ τὸ παρελθὸν ἵνα δώσω τὸν περὶ αὐτῆς ὁρισμὸν, μετὰ τοῦτο εἰσερχόμενος εἰς τὰ τοῦ πρακτικοῦ βίου θέλω προσπαθήσει ν' ἀποδείξω ὅτι ἡ ἐλευθερία οἵα κατενοήθη ὑπὸ τῶν πάλαι καὶ οἵα ὑπὸ τῶν νῦν ἀσκεῖται δὲν εἶναι ἡ ἀληθὴς ἐλευθερία, καὶ ὅτι τοιαύτη, ὅπως τὴν ἐννοοῦσιν οἱ πολλοὶ, ἐξαδυνατεῖ ἐπιτελέσαι τὰ καθ' ἑαυτὴν εἰς προαγωγὴν καὶ εὐδαίμονα τῆς ἀνθρωπότητος ἀποκατάστασιν. Ἐν ἄλλοις λόγοις, ὅτι ἐὰν μὴ καλῶς ἐννοηθῇ ἡ ἐλευθερία, μὴ ἐλπίσῃ τίς ποτε ὅτι ἔσται κατορθωτὸν ν' ἀποφέρῃ εἰς τὸ μέλλον τὸν καρπὸν καὶ νὰ πραγματοποιήσῃ τὸν σκοπὸν ἐκεῖνον δι' ὃν προώρισεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, πλάσας αὐτὸν κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν Αὐτοῦ.

Δὲν θέλω ποσῶς ἀνατρέξει εἰς τοὺς προϊστορι-

κοὺς χρόνους διὰ νὰ σᾶς ἀποδείξω, ἐν ὑποθέσεσι μᾶλλον ἢ ἧττον ποιητικαῖς καὶ φαντασιώδεσιν, ὁποία τις ἦν ἐν ἀρχῇ ἡ εὐδαίμων τοῦ ἀνθρώπου κατάστασις. Θέλω περιορισθῇ εἰς τὰ ἱστορήματα τῶν ἀρχαιοτέρων ἐθνῶν ὅπως ἀποδείξω ὑμῖν πῶς ἐνόησαν τὴν ἐλευθερίαν.

Ἡ ἐλευθερία κατὰ τὸ παρελθὸν δὲν ἦτο ἐλευθερία· ἐὰν ἐρευνήσητε τὴν κατάστασιν ὅλων τῶν ἀρχαίων ἐθνῶν, οὐδὲ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐξαιρουμένου, ποῖ μὲν θέλετε εὑρεῖ διαιρέσεις εἰς γένη καὶ τάξεις, ποῖ δὲ τοὺς μὲν δούλους, τοὺς δὲ λεγομένους ἐλευθέρους, ἐν πᾶσι δὲ τὸν ἰσχυρὸν δυναστεύοντα τὸν ἀσθενῆ, ἐν δὲ τοῖς πλείστοις ἐξ αὐτῶν καὶ αὐτοὺς τοὺς ἰσχυροὺς κύπτοντας ὑπὸ τὴν ἱερατικὴν ῥάβδον. Οἱ ἱερεῖς! οἱ ἱερεῖς λοιπὸν ὑπεράνω πάντων! Ναί· διότι οὗτοι ἐν ἀδύτοις κατακρύπτοντες τὴν σοφίαν, ἦσαν γὰρ οἱ μόνοι ἔχοντες σχολὴν ὅπως καταγίνωνται εἰς τὰ φιλοσοφήματα, κατώρθωσαν νὰ πείσωσι τοὺς εὐπίστους καὶ ἀμαθεῖς λαούς, εὔπιστος δὲ καὶ δεισιδαίμων ὁ ἀμαθής, ὅτι αὐτοὶ ἦσαν τὸ χρηστήριον τῆς Θεότητος, ὅτι αὐτοὶ εἶχον εἰς χεῖρας αὐτῶν τὴν εὐδαιμονίαν καὶ τὴν κακοδαιμονίαν τῶν πάντων· οὕτω δ' ἑαυτοῖς εὐδαιμονέστατον τὸν βίον ἀπεργαζόμενοι οἱ ἱερεῖς ἐκράτουν τὸν λαὸν εἰς τὴν ἐσχάτην

κακοδαιμονίαν. Καὶ αὐτοὶ οἱ πολεμισταὶ, ὡς ἄρτι εἶπον, ἔκλινον τὸν αὐχένα ἐνώπιον τῶν ἱερέων! Οὗτοι προεξῆρχον καὶ αὐτῶν τῶν ἀνδρῶν τῆς βίας!

Κατωτέρω τῶν δύω τούτων τάξεων ἤρχετο ἡ τάξις τῶν γεωργῶν, τῶν βιομηχάνων καὶ ἐν γένει τοῦ ἐργατικοῦ ἐκείνου πλήθους, ὅπερ διὰ τῶν ἱδρώτων αὐτοῦ ἔτρεφε καὶ ἐπάχυνε τοὺς ἱερεῖς καὶ τοὺς πολεμιστάς. Ἀλλ' οὐκ ἦσαν ἔτι οὗτοι οἱ ἔσχατοι τὴν τάξιν, ὑπῆρχε καὶ τούτων ἄλλη πολλῷ δυστυχεστέρα τάξις ἡ τῶν Παριῶν, τῶν ἀκαθάρτων τούτων, ἀθλίων, ἀνθρωμόρφων ὄντων, οὓς εἶχον κατωτέρω καὶ αὐτῶν τῶν κτηνῶν, καθόσον ὁ Ἰνδὸς δὲν ἐθεώρει ἑαυτὸν μιαινόμενον ἐὰν ἐπλησίαζε ζῶόν τι, πλὴν ἐὰν ἐκ τυχαίας τινὸς συμπτώσεως ἤρχετο εἰς ἐπαφὴν πρός τινα Παρίαν, ἐθεώρει ἑαυτὸν τοσοῦτον ἀκάθαρτον καὶ μεμολυσμένον, ὥστε ὅπως ἐκτρίψῃ τὸ μίασμα καὶ ἐξιλάσηται τὸ θεῖον ὤφειλεν ἵνα λουσθῇ εἰς τὰ ἱερὰ τοῦ Γάγγου ῥεῖθρα. Ἰδοὺ ὁποῖα εἶχεν ἀκαταγώνιςα ἀποτελέσματα ἡ πρὸς τὸν ἀκάθαρτον Παρίαν προσαφή. Καὶ ὅμως ὁ Παρίας ἦν *ἄνθρωπος* καὶ αὐτὸς ὡς καὶ ὁ *ἱερεὺς* καὶ ὅμως ὁ Παρίας εἶχε ψυχὴν, καὶ ὁ Παρίας διὰ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ ἐλάτρευε τὴν Θεότητα! Ὅλα ταῦτα παρεγνωρίζοντο!

Δύνασθε νὰ εἴπητε, ἐρωτῶ ὑμᾶς, ὅτι ἐλευθερία ὑπῆρχεν ἐκεῖ; Βεβαίως ὄχι. Ἐξηγεῖται οὕτως ἡ μεγίστη ἐπιρροὴ ἣν ἐπὶ τῆς εὐπίστου Ἀνατολῆς ἤσκησεν ὁ Βούδας, ἐξαγαγὼν τοὺς λαοὺς ἐκείνους τῆς δουλείας τῶν ἱερέων. Ἐξηγεῖται οὕτω διατί συνέρρευσαν περὶ αὐτὸν τὰ πλήθη, καὶ κατώρθωσε τὴν ἐλευθερίαν κηρύττων νὰ παρασύρῃ εἰς τὰ ἑαυτοῦ δόγματα τὸν μέγιστον ἀριθμὸν τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς, ὥστε ἔτι καὶ νῦν τὸν Βουδισμὸν πρεσβεύει ἡ πολυπληθεστάτη μερὶς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

Τί ἔκαμεν ὁ Βούδας; κατήργησε τὴν διάκρισιν μεταξὺ ἱερέων, στρατιωτικῶν, γεωργῶν, βιομηχάνων· τοὺς πάντας ἐκήρυξεν ἴσους καὶ ὁμοίους, κατ' αὐτὸν ὁ Βραχμὰν καὶ ὁ Παρίας ἦσαν ἴσοι.

Ὅμοια τούτοις συνέβησαν καὶ τοῖς Ἰουδαίοις, διότι ὁ Μωϋσῆς ἐξήγαγεν αὐτοὺς ἐξ οἴκου δουλείας, ἐκ γῆς Αἰγύπτου, ἔνθα ἡ εἰς τάξεις διαίρεσις ἐπεκράτει ὡς καὶ ἐν τῇ Ἰνδικῇ· ἀλλὰ καὶ ὁ Μωϋσῆς πρὶν ἢ θεόπνευστος γίνῃ καὶ κληθῇ εἰς τὸ μέγα ἔργον τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ λαοῦ τοῦ Ἰσραήλ, εἶχε διδαχθῇ παρὰ τοῖς ἱερεῦσι τῆς Αἰγύπτου τὰ τῆς θεοκρατίας διδάγματα, ἐφ' ᾧ καὶ πολιτικῶς τὸν ἔτι πλάνητα λαὸν τῶν Ἑβραίων ὑπέβαλεν εἰς τὸ θεοκρατικὸν σύστημα· συ-

στήσας εἰδικὸν τάγμα ἱερέων, τὸ τῶν Λευϊτῶν, παρέδωκε τὴν κυβέρνησιν εἰς τὸν μέγαν ἀρχιερέα καὶ τὸ περὶ τοῦτον ἱερατικὸν συμβούλιον· ὑπὸ τούτους δὲ ἐτάχθη Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ναυῆ καὶ οἱ μετ' αὐτὸν Κριταὶ, ὡς ἀρχηγοὶ ἁπλῶς τὸν πολεμιστῶν ἀνακηρυττόμενοι.

Ἀλλὰ καὶ ὅτε παρὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἱερέων Αὐτοῦ οἱ Ἰουδαῖοι στασιάσαντες, ἀληθὴς γὰρ ἦν στάσις ἡ εἰς ἣν ἐνέδωκεν ὁ Σαμουὴλ χρίσας τὸν Σαοὺλ, ἀπήτησαν βασιλέα, τῷ βασιλεῖ ἐδόθησαν αἱ τιμαὶ, τὴν ἐξουσίαν ὅμως ἐκράτησαν οἱ ἱερεῖς, οἵτινες καὶ τὸν Σαοὺλ ἐξεθρόνισαν καὶ τὸν Δαυὶδ εἰς βασιλέα ἀνύψωσαν, μόλις δ' ἐπὶ Σολομῶντος ἐνισχύθη ἡ βασιλεία, κυρίως δὲ μετὰ τὸ σχίσμα τοῦ βασιλείου τοῦ Ἰούδα ἀπὸ τοῦ βασιλείου τοῦ Ἰσραήλ· οὐχ ἧττον ὅμως καὶ μέχρι τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ διακρίνομεν ὁπόσον ἴσχυον οἱ ἱερεῖς.

Ὁ Μωϋσῆς πραγματικῶς ὑπῆρξεν ἀναμορφωτὴς, διότι ἐγίνωσκεν αὐτὸς λίαν καλῶς τὴν σοφίαν τῶν Αἰγυπτίων· ἀρχηγὸς γενόμενος τοῦ φυγάδος λαοῦ κατήργησε τὰς ἐν γένει διακρίσεις καὶ ἐσύστησε τὴν ἰσότητα, ἀλλ' ἐπεφυλάχθη εἰς ἑαυτὸν καὶ εἰς τοὺς Λευΐτας τὴν ὑπεροχὴν, ἴδιον γένος μόνον τὸ τῶν ἱερέων συστήσας, ὑπὲρ ὧν φόρου

ὑποτελῆ τὸν Ἰσραὴλ κατέστησε, τὴν *δεκάτην* ὑπὲρ τῶν ἱερέων εἰσφέροντα. Ἄρα καὶ τοῦ λαοῦ τῶν Ἑβραίων πολίτευμα ἦν ἡ θεοκρατία, δοῦλοι δὲ καὶ προσήλυτοι ἐν ἀνίσῳ μοίρᾳ καὶ παρ' αὐτοῖς ὑπῆρχον.

Ἡ δὲ τοιαύτη θεοκρατικὴ Κυβέρνησις τοῦ Ἰσραὴλ δὲν κατεστράφη εἰμὴ μετὰ τῆς καταστροφῆς τοῦ ναοῦ τῆς Ἱερουσαλὴμ ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων.

Ἱκανῶς δὲ γνωστὰ καὶ τὰ παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις, οἵ τε ἀγῶνες, οὓς ἡ παρ' αὐτοῖς θεοκρακρατοῦσα εὐγένεια κατέβαλεν ὅπως τηρήσῃ μυστικὰς τὰς δικαστικὰς ῥήτρας καὶ τὰς ἀποφράδας ἡμέρας, ὡς καὶ αἱ συνεχεῖς τοῦ ὄχλου στάσεις ὅπως παύσῃ τὸ ἀπόρρητον καὶ μετάσχῃ τῶν ἴσων πρὸς τοὺς πατρικίους.

Ἡ θεοκρατία, Κύριοι, ἐστὶ τὸ φοβερώτατον καὶ ἐπιμονώτατον πολιτευμάτων ἁπάντων. Ἔχετε αὐτὴν ἔτι καὶ νῦν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ὑμῶν. Ἴδετε αὐτὴν, μεθ' ὅλην τὴν πρόοδον τῶν γραμμάτων, τῆς φιλοσοφίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, ἴδετε αὐτὴν ἀπόβλητον ἀπὸ τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας, περιωρισμένην ὡς ἐν εἱρκτῇ ὑπὸ τὰς στοὰς τοῦ Βατικανοῦ, καὶ ὅμως ἐκεῖ καὶ τὴν σήμερον ἀσπαίρει· ἀγωνιᾷ καὶ τὴν σήμερον ζητοῦσαν νὰ καταβάλῃ τὰ πνεύματα, ζητοῦσαν νὰ ὑποδουλώσῃ τὸν νοῦν εἰς

ἕνα ἄνθρωπον, τὸν ὁποῖον χαρακτηρίζει ὡς τὸν ἀντιπρόσωπον τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς! τὸν Πάπαν! Τί σᾶς λέγει ἡ θεοκρατία; ἐγὼ κατέχω τὰ ἀπόκρυφα τῆς θεότητος, ἥτις ἐμοὶ καὶ μόνῃ ἐξεδήλωσεν αὐτὰ, ἐγὼ εἰμὶ ἐν τοῖς μυστηρίοις Αὐτῆς, ἐγὼ εἰμὶ ἄλλος Θεὸς ἀλάθητος, ἐν ἐμοὶ τὸ δεσμεῖν καὶ τὸ λύειν, ὑμεῖς οὔκ ἐστε εἰκόνες τοῦ Θεοῦ καθαραὶ ἀλλ' ἀμυδραὶ σκιαὶ, ἐγὼ εἰμὶ ἡ μόνη ἀληθὴς εἰκὼν τοῦ Θεοῦ, ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ Θεοῦ, ἐμοὶ πρέπουσιν αὐταὶ αἱ τῷ Θεῷ ὀφειλόμεναι τιμαὶ, ἃς ἀποδίδοντές μοι ἀποδίδοτε ταύτας τῷ Θεῷ. Μόνος ἐγὼ ἄσφαλτος, παραδόθητε εἰς τὴν ἐμὴν διάκρισιν, σβύσατε τὴν ἐν ὑμῖν λαμπάδα τοῦ λογικοῦ, τὸ φῶς αὐτῆς δύναται νὰ παραπλανήσῃ ὑμᾶς, ῥίφθητε ἐν τῷ σκότει καὶ ἐν τῷ σκότει ὡσεὶ τυφλοὶ ὁδηγήσεσθε ὑπ' ἐμοῦ οὐδεμίαν μὲν κρατοῦντος λαμπάδα, ἀλλ' ἐλλαμπομένου ὑπὸ τοῦ φωτὸς τῆς θεότητος. Ὁποία ἀληθῶς τόλμη! ἡλίκη φλυαρία!

Παραπλήσια τούτοις, εἰ καὶ μετριώτερα, πάλαι τε εἶπε καὶ νῦν ἔτι λέγει ἡ παμβασιλεία· ἡ παμβασιλεία μὴ τολμῶσα νὰ εἴπῃ ἑαυτὴν χρηστήριον τῆς θεότητος ἄλλως σκέπτεται. Ἡ παμβασιλεία λέγει, ἐγὼ θεωρῶ ὡς κτῆμά μου τὸ κράτος, καὶ δὴ καὶ ὑμᾶς τοὺς ὑπηκόους: l' Etat

c'est moi, γίνομαι δ' ὁ ποιμὴν ὑμῶν τῶν ἄλλων, (καὶ λέγει τὴν λέξιν ποιμὴν, ἐννοοῦσα ὅτι ἔχει τοὺς ἀρχομένους εἰς τάξιν ποιμνίων), ἐγὼ διοικήσω καὶ θέσω ὑμᾶς εἰς τερπνὰ καὶ χλοερὰ λειβάδια, ἐπίγειον παράδεισον καταστήσω τὸ Κράτος, ἐν αὐτῷ βοσκήσεσθε, σύγγνωτε Κύριοι, ἐν αὐτῷ εὐφρανθήσεσθε, λέγει ἡ παμβασιλεία, καὶ ἐγὼ φροντίσω περὶ τῆς σωτηρίας ὑμῶν.

Ἄρα κατ' οὐσίαν καὶ ἡ παμβασιλεία ἐκλαμβάνει κατὰ γράμμα τὴν λέξιν ποιμὴν ἀπαραλλάκτως ὅπως καὶ ἡ θεοκρατία· ἄρα ἑκατέρα τούτων τοὺς ἀρχομένους ἔχει ἐν μοίρᾳ θρεμμάτων. Ἄρα οὗτοι καὶ πρὸς τοὺς ἱερεῖς ὡς κτήνη εἰσὶ καὶ ἐν παμβασιλείᾳ τοιοῦτοι διατελοῦσι. Ταῦτα ὅμως λέγων δὲν ἐννοῶ παντάπασι τοὺς ἱερεῖς τῆς ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἀλλὰ τοὺς τὴν θεοκρατίαν θέλοντας νὰ φέρωσι καὶ ὑποστηρίξωσι ἐπὶ τῆς γῆς. Τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν οἱ ποιμενάρχαι ἔθυσαν πάντοτε τὴν ψυχὴν αὐτῶν ὑπὲρ τῶν προβάτων.

Ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς βαρβάροις λαοῖς δὲν δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν τὴν ἀληθῆ ἐλευθερίαν. Οἱ βάρβαροί εἰσι πάντοτε κατ' ἀνάγκην δεισιδαίμονες, λέγω δὲ κατ' ἀνάγκην, διότι ἡ δεισιδαιμονία ἐςὶ τῆς ἀμαθείας ἀναγκαία συνέπεια. Ἄλλως τε πᾶς

βάρβαρος μόνην τὴν βίαν ὡς ὑπερέχουσαν ἀναγνωρίζει, ἡ δὲ βία ὅ,τι ἐναντίον τῇ ἐλευθερίᾳ ἐστίν.

Ἀλλὰ τελευτῶσα ἆρά γε ἡ ἀνισότης μὲ τὴν θεοκρατίαν, τὴν βαρβαρότητα, τὴν κατάλυσιν τῆς παμβασιλείας, ἢ τὴν κατάργησιν τῆς ἐν γένει διαιρέσεως ὑπάρχει ἡ ἰσότης, ἐπέρχεται πλήρης ἡ ἐλευθερία; πολλοῦ γε καὶ δεῖ· οὔτε ἡ ἰσότης ὑπάρχει, οὔτε ἡ ἐλευθερία καθιδρύθη. Ἡ πλάνη εἰς ἣν ἐνεβλήθησαν πλεῖστοι μεγάλοι νόες, ἐν οἷς καὶ αὐτὸς ὁ Πλάτων, προῆλθεν ἐκ τῆς συγχύσεως τῆς ἰσότητος μετὰ τῆς ἐλευθερίας, ἔστι τις ὅμως καὶ ἐν δουλείᾳ ἰσότης οἷα ἡ τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τὸν ξένον ζυγὸν τῶν κατακτητῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐλευθερίας ἄλλο μὲν τὸ παρελθὸν, ἄλλο δὲ προώρισται αὐτῇ τὸ μέλλον. Πῶς δὲ δυνάμεθα ἡμεῖς ἔτι καὶ σήμερον εἰπεῖν, ὅτι ἀκριβῶς ἀντελήφθημεν τῆς ἐννοίας τί ἐστιν ἰσότης, τί δ' ἡ ἐλευθερία ἐνῷ καὶ ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς πολιτισμῷ λείψανα πολλὰ τοῦ παρελθόντος σώζονται ἔτι καὶ νῦν; Ἀνοίξατε, ὅσοι εἶσθε νομικοὶ, ἀνοίξατε τὰς βίβλους τῶν νόμων· τί ἐν αὐτοῖς εὑρίσκετε; ὁ ἀνὴρ ἀναγράφεται κύριος τοῦ οἴκου, ἡ γυνὴ κηρύττεται ὑποτεταγμένη εἰς τὸν ἄνδρα, ἡ γυνὴ ἀπόλυσι καὶ αὐτὸ τὸ γενέθλιον αὐτῆς ὄνομα καὶ προσλαμβάνει τὸ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς, καὶ τοῦτο εἰς

πτῶσιν γενικὴν ὡσεὶ ἦν *κτητικόν* τι τοῦ ἀνδρὸς ἡ ἑαυτῆς ὕπαρξις καὶ προσωπικότης. Ἀλλ' ἴσως εἴποιτέ μοι, ἔρχεσαι λοιπὸν νὰ κηρύξῃς τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν γυναικῶν; (*ἱλαρότης*) ἔρχεσαι νὰ ζητήσῃς νὰ δώσωμεν εἰς τὴν γυναῖκα, τὰ αὐτὰ δικαιώματα τὰ ὁποῖα ἔχομεν καὶ ἡμεῖς; Κύριοι! διὰ τί ὄχι;! διατί νὰ μὴ ἀναγνωρίσωμεν ὅτι καὶ αἱ γυναῖκες ἔχουσι ψυχὴν ὡς καὶ ἡμεῖς, ὅτι καὶ αἱ γυναῖκές εἰσιν ἄξιαι καὶ πολλάκις ἀξιώτεραι τῶν ἀνδρῶν νὰ διοικῶσι καὶ νὰ οἰκονομῶσι καὶ οἴκους καὶ κράτη; Ἐλησμονήσαμεν ὅτι οἱ ἀρχαῖοι ἡμῶν πρόγονοι ὑπὸ γυναικείαν μορφὴν καὶ εἶδος ἐφαντάσθησαν τὴν Ἀθηνᾶν, τὴν θεὰν τῆς Σοφίας; Ὁπόσον ἡ τοιαύτη ἰδέα διαφέρει ἀπὸ τὴν ταπεινὴν ἐκείνην θέσιν εἰς ἣν κἀκεῖνοι καὶ ἡμεῖς ὑπεβιβάσαμεν τὴν γυναῖκα. Ἀλλὰ κερδίζομεν νομίζετε, διότι κατεστήσαμεν τὴν γυναῖκα τοιαύτην; Δὲν τὸ πιστεύω, διότι βλέπω ὅτι ἀποσπάσαντες αὐτὴν ἀπὸ τῶν σπουδαίων τὴν ἐρρίψαμεν εἰς τὰ εὐτελῆ.

Ἡμεῖς εἴμεθα οἱ αἴτιοι τῶν κακιῶν ἃς ἀφειδῶς ἀποδίδομεν εἰς τὰς γυναῖκας· κατακλείομεν αὐτὰς εἰς τὴν οἰκίαν, ἐν παντὶ δυσπιστοῦμεν πρὸς αὐτὰς, ἀμφιβάλλομεν ὅτι ἀγαπῶσιν ἡμᾶς καὶ γινόμενοι ζηλότυποι αὐξάνομεν τὴν πονηρίαν

αὐτῶν, τὰς νομίζομεν σπαταλὰς, ἀποστεροῦμεν αὐτὰς τὴν διαχείρισιν χρημάτων καὶ τὰς καθιστῶμεν φιλοχρημάτους, ἀπομακρύνομεν αὐτὰς πάσης σπουδαίας μελέτης, μὴ κατορθοῦντες ὅμως ν' ἀφαιρέσωμεν ἀπ' αὐτῶν καὶ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ σκέπτεσθαι, παραδίδομεν αὐτὰς εἰς σκέψεις ἐπιβλαβεῖς διὰ τὴν εἰρήνην ἡμῶν, δίδομεν εἰς αὐτὰς ἀνατροφὴν ὅτι πᾶσα γυνὴ δὲν πρέπει νὰ ἔχῃ θέλησιν παρὰ οἵαν ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, καὶ δὴ ἡ θυγάτηρ βλέπει ὅτι ἡ μήτηρ αὐτῆς ὡς μηδὲν λογίζεται ἐν τῇ οἰκονομίᾳ τοῦ οἴκου, καὶ ὅτι ὁ πατὴρ αὐτῆς εἶναι τὸ πᾶν, εἶναι ὁ ἀπόλυτος τοῦ οἴκου κύριος καὶ δεσπότης, καὶ μετὰ ταῦτα δύνασθε νὰ ἐλπίσητε ὅτι ἡ γυνὴ ἔσται δυνατὸν ν' ἀνυψωθῇ ποτέ; ἀμφιβάλλετε δὲ ὅτι μὴ δυναμένη ν' ἀσχολῆται εἰς τὰ σπουδαῖα, διότι ἥκιστα σπουδαία ἐδόθη αὐτῇ ἀνατροφὴ, θέλει κατ' ἀνάγκην ἀσχολεῖσθαι εἰς τὰ μάταια, ἀφοῦ ἐπὶ τούτων προσειλκύσατε πᾶσαν αὐτῆς τὴν προσοχὴν, οὕτω δὲ φθάνει, εἰς ἓν καὶ μόνον πρᾶγμα καταγινομένη ἀδιακόπως, πῶς διὰ τῆς ματαιότητος νὰ κυριεύσῃ τὸν δεσπότην αὐτῆς καὶ ἀληθὴς Ὀμφάλη νὰ κρατῇ παρὰ τοὺς πόδας αὐτῆς δέσμιον τὸν Ἡρακλῆ τοῦ οἴκου της, ἐν δὲ τῇ ἰδιοτροπίᾳ αὐτῆς καὶ νὰ ῥαπίζῃ τὴν παρειὰν αὐτοῦ μὲ τὸ

σανδάλιόν της· οὕτω μὴ δυναμένη εἶναι ἴση πρὸς ἴσον καὶ ἐλευθέρα ἀπέναντι ἐλευθέρου διὰ τῆς τάξεως τῆς θέσεως αὐτῆς καταντᾷ νὰ παίζῃ τὸν ἄνδρα ὡς ἀνδρείκελον.

Ἀλλοίμονον λοιπὸν εἰς τὸν ἄνδρα ἐκεῖνον ὅστις ἀποστερεῖ τὴν γυναῖκα τῆς ἐλευθερίας αὐτῆς, ὅστις δὲν διαπλάττει αὐτὴν πρὸς μεγάλα καὶ γενναῖα! ὁ τοιοῦτος πάντως ἔσται μίαν ἡμέραν θῦμα αὐτῆς. Ὡς δ' ἐν τῇ Παμβασιλείᾳ οἱ κόλακες, ἐξ ὧν περιστοιχεῖται ὁ Βασιλεὺς, προσπαθοῦντες διηνεκῶς νὰ ἱκανοποιήσωσι τὰς ὀρέξεις αὐτοῦ, καταντῶσι νὰ κυριεύσωσιν αὐτοῦ· οὕτω καὶ αἱ γυναῖκες ἀναγκαζόμεναι νὰ γίνωσι κόλακες ἡμῶν, καταντῶσι δεσπόται ἡμῶν. Δούλη ἡ γυνὴ ἐκτήσατο ἁπάσας τῶν δούλων τὰς κακίας, τὴν διάνοιαν αὐτῆς ἐσπαργάνωσεν ἡ κοινωνία, εἶτα δὲ ἐξίσταται πῶς ἡ γυνὴ κέκτηται ἁπάσας τῶν παίδων τὰς παραλόγους ὅσον καὶ παραδόξους ἰδιοτροπίας.

Ἐὰν δ' ἔτι καὶ νῦν τοιαύτη ἡ τοῦ γυναικείου φύλου κατάστασις καὶ ταῦτα μετὰ ἐννεακαίδεκα αἰῶνας ἀπὸ τῆς κηρύξεως τοῦ εὐαγγελίου, τοῦ ὅλως ἀντίθετα περὶ γυναικὸς φέροντος, ὡς ἐφεξῆς καταδειχθήσεται, ὁποία τις ἄρα ἦν ἐν Ἑλλάδι τῇ ἀρχαίᾳ ἡ κατάστασις τῆς γυναικός;

Οὐχὶ κρείττων, ἀλλ' ὁμοία, ἴσως δὲ καὶ χείρων· ἐκεῖ ἡ τιμία γυνὴ ἦν κατάκλειστος ἐν τῇ γυναικωνίτιδι κρατοῦσα τὴν ἠλακάτην ἢ τὴν κερκίδα, ἥκιστα συχνάζουσα τὴν ἀνδρωνίτιδα, ὀλίγον δὲ καὶ μετὰ τοῦ ἑαυτῆς ἀνδρὸς διάγουσα, μάλιστα δὲ τὴν ἡμέραν. Ἠμελημένη ἦν ἡ ἀνατροφὴ τῶν γυναικῶν ὡς καὶ ἐν αὐτῇ τῇ πολιτείᾳ τῶν Ἀθηναίων, οἱ δ' ἔν τισι πόλεσι γυναικονόμοι ἦσαν οἱονεί τινες ἀστυνομικοὶ κλητῆρες, ἵνα μὴ αἱ γυναῖκες ἀτακτῶσιν. Ἡ κατάστασις τῆς γυναικὸς ἦν και παρ' Ἕλλησιν οἰκτρά! οἱ δ' ἄνδρες, μὴ εὑρίσκοντες ἐν ταῖς γυναιξὶν αὐτῶν τὰς ἀρετὰς ἐκείνας, ἃς ἀπήτει ἡ ἀνεπτυγμένη διάνοια καὶ ἡ ἐπιμεμελημένη ἀνατροφὴ αὐτῶν, ἠναγκάζοντο νὰ προστρέχωσιν εἰς τὰς Ἑταίρας· ὅταν ἀκούητε μίαν Ἀσπασίαν, μὴ νομίζετε ὅτι ἐθάμιζον παρ' αὐτῇ ὁ Περικλῆς καὶ ἄλλοι σοφοὶ διὰ τὴν καλλονήν της μόνον, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν παιδείαν της· οὕτω καὶ ὁ λοιπὸς ὅμιλος τῶν περιφημοτάτων γυναικῶν τῆς ἀρχαιότητος οὐδὲν ἄλλο ἦσαν εἰμὴ ἑταῖραι, μηδὲ τῆς Σαπφοῦς ἐξαιρουμένης. Ἄρα ἡ τιμία γυνὴ ἦν καταδεδικασμένη εἰς τὴν δουλείαν, ἐλεύθεραι δὲν ἦσαν εἰμὴ μόναι αἱ ἑταῖραι· ὡς ἐκ τούτου καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν ἐνοήθη ἡ ἀληθὴς ἐλευθερία ὁποίαν θέλομεν ὁρί-

σει ἡμεῖς αὐτήν. Πῶς δὲ ἤθελεν εἶσθαι τοῦτο δυνατὸν ἀφοῦ καὶ τὴν δουλείαν εἶχεν ;

Κατὰ πρῶτον βλέπομεν τὴν γυναῖκα γινομένην ὁπωσοῦν ἔντιμον παρὰ τοῖς Γερμανικοῖς ἔθνεσιν ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Γερμανῶν οὓς μετὰ τοσαύτης χάριτος τοῦ Τακίτου ὁ χρωστὴρ ἐζωγράφησεν· οὗτος ἐξηγεῖ τῷ ὄντι ὅτι οἱ βάρβαροι εἶχον πολὺ εὐγενεστέραν ἰδέαν περὶ τῶν γυναικῶν· αἱ γυναῖκες μετεῖχον ἰσότητός τινος πρὸς τοὺς ἄνδρας, ἦσαν ἰσότιμοι πρὸς αὐτούς, καί, ἂς τὸ ὁμολογήσωμεν, οἱ βάρβαροι ἐκπολιτισθέντες δὲν ἔπαυσαν ν' ἀποδίδωσι σεβασμόν τινα πρὸς τὰς γυναῖκας· τοιουτοτρόπως δ' αἱ νεώτεραι κοινωνίαι δὲν φέρουσιν ἐκείνην τὴν ἀνισότητα μεταξὺ τῶν ἀνδρῶν καὶ τῶν γυναικῶν ὁποίαν αἱ ἀρχαῖαι κοινωνίαι ἔφερον.

Ὅταν ἡ γυνὴ εὑρίσκηται εἰς τὴν ταπεινὴν ἐκείνην κατάστασιν ἣν ἐσκιαγραφήσαμεν, ὁ οἶκος μένει ἔρημος, ὁ ἀνὴρ οὐχ εὑρίσκει παρὰ τῇ συζύγῳ τὸν εἰλικρινῆ καὶ μόνον ἄδολον φίλον, τὸν κοινὰ ἔχοντα τὰ συμφέροντα, κοινὸν δὲ καὶ τὸ αἷμα ἐν τοῖς τέκνοις. Διαφθαρέντος δὲ τοῦ οἴκου ἐννοεῖται ὅτι καὶ ἄλλη διαφθορὰ ἐπέρχεται κατ' ἀνάγκην, ἡ διαφθορὰ τῶν ἠθῶν, ἐκ ταύτης δὲ πάλιν κατ' ἀνάγκην ἡ χαλάρωσις τῆς πολιτείας· ἡ πολυγα-

μία εἶναι συνέπεια τῆς ἀθλίας καταστάσεως τῶν γυναικῶν· μηδέ τις εἴπῃ ὅτι ἐν Ἑλλάδι τῇ ἀρχαίᾳ δὲν ὑπῆρχεν ἡ πολυγαμία, ὅτι ὁ χριστιανισμὸς προέγραψεν αὐτήν. Ὄχι, Κύριοι, ὅπου ὁ ἀνὴρ λαμβάνει σύζυγον διὰ νὰ τεκνοποιῇ μόνον, ἔχει αὐτὴν ἁπλῶς ὡς ὄργανον παραγωγῆς, ὅπου δὲ νυμφεύεται διὰ μόνην τῆς γυναικὸς τὴν προῖκα, ἔχει τι ὁ γάμος ἐξευτελιστικὸν διὰ τὸν ἄνδρα, διότι ἡ γυνή ἐστι τότε μέσον συντηρήσεως δι' αὐτὸν, ὅταν δ' ἡ γυνὴ περιφρονήσῃ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς, καὶ δικαίως, διότι αὐτὴ ἀσθενὴς οὖσα διατρέφει ἐκεῖνον ἰσχυρὸν ὄντα ἀλλ' ὀκνηρὸν, ὁ μὲν οἶκος μεταβάλλεται εἰς κόλασιν, ἡ δὲ πολυγαμία ἐγκαθιδρύεται, διότι ὁ μὲν ἀνὴρ ὡς διεσκέδαζε μὲ τὰς ἑταίρας τὸ πάλαι, αὗται ἐν γνώσει τῶν συζύγων εἰς τὰ συμπόσια τῶν ἀνδρῶν, καὶ αὐτῶν τῶν ἐγγάμων, προσήρχοντο, οὕτως ἔτι καὶ νῦν προσέρχονται αἱ ἑταῖραι, αἱ δὲ σύζυγοι δὲν λαμβάνουσι μέρος, αἱ δὲ τοιούτων ἀνδρῶν γυναῖκες ἄλλα ὄργια μεταξύ τῶν τεκταίνουσιν. Ἅμα ὡς ἡ γυνὴ δὲν χρησιμεύῃ εἰμὴ ὡς παραγωγικὸν ὄργανον τέκνων, ἢ ὡς πορισμὸς διὰ τῆς προικὸς αὐτῆς, ἔστε βέβαιοι ὅτι ὁ οἶκος δὲν διαφέρει πολὺ ἀπὸ τὰς Ἀσιανὰς γυναικωνίτιδας, ὅπου αἱ γυναῖκες δὲν εἶναι εἰμὴ ὄργανον πρὸς τὰς ἡδονὰς τῶν ἀν-

δρῶν, ἰδίας ἑαυταῖς ἡδονὰς μὲ τὴν θυσίαν τῆς τιμῆς τῶν συζύγων των παρασκευάζουσαι.

Ἐν τοιαύτῃ καταστάσει πραγμάτων, ὡς ἕκαστος ἐννοεῖ, ἡ ἠθικὴ εἶναι μακράν· τὰ τέκνα δὲν δύνανται νὰ ἐννοήσωσι τὸν μέγαν καὶ ὡραῖον καὶ ἅγιον σκοπὸν τῆς οἰκογενείας, πολὺ δ' ὀλιγώτερον ἐννοήσουσι τὴν ἰσότητα καὶ τὴν ἀληθῆ ἐλευθερίαν, διότι δὲν εὑρίσκουσιν οὔτε ταύτην, οὔτ' ἐκείνην ἐν τῷ οἴκῳ, συνεπῶς δὲ οὐδὲ ἐν τῇ πολιτείᾳ. Ἐν τῷ οἴκῳ εἶχον τὴν μητέρα δούλην τοῦ ἀνδρὸς, ἐν τῇ πολιτείᾳ εὑρίσκουσι τὴν δουλείαν τῶν ἀσθενῶν πρὸς τοὺς ἰσχυροὺς, εἴτε ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν δούλων, εἴτε ὑπὸ τὸ τῶν πενεστῶν, ὡς τινα δὲ πενέστην καὶ αὐτὸν τὸν ὃν καλοῦσι πατέρα αὐτῶν ἐγνώρισαν, πολλάκις ἀκούσαντες τῆς μητρὸς αὐτῶν ὅτι ἐνυμφεύθη αὐτὴν ἐκεῖνος οὐχὶ διὰ τὴν κοινότητα τῶν αἰσθημάτων καὶ τῆς κλίσεως, ἀλλὰ διὰ τὴν προῖκα, ἧς ἐγένετο δοῦλος ἀπ' αὐτῆς διατρεφόμενος.

Ὡς αἱ ἀρεταὶ ἡ μία διὰ τῆς ἑτέρας ἐνισχύονται οὕτω καὶ αἱ κακίαι πρὸς ἀλλήλας συνέχονται. Ἡ ἐν τῷ οἴκῳ διάστασις φέρει τὴν διαίρεσιν ἐν τῇ πολιτείᾳ· ὁ κατὰ μέρος κακὸς καὶ ἀνελεύθερος πολίτης φέρει τὴν διάλυσιν τῆς πολιτείας· ἔνεστι γὰρ ἀνάγκη φυσικὴ καὶ ἀπόλυτος ἵνα τὰ

κατὰ μέρος στοιχεῖα ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τοῦ ὅλου σώματος, ὅταν δὲ τοῦτο ἐν τοῖς καθέκαστα αὐτοῦ νοσῇ ἀδύνατον ἐν τῷ καθόλου ὑγιαίνειν, ἑπομένως ὡς κατὰ μέρος ἑκάστη κοινωνικὴ ὁμὰς εἶχε κακῶς, οὕτως ἔδει συλλήβδην πάσχειν τὴν ὅλην κοινωνίαν. Διὰ τοῦτο βλέπετε ὅτι αἱ ἀρχαῖαι κοινωνίαι πᾶσαι μετὰ μεγίστης ταχύτητος ἐξεφαυλίζοντο. Ἡ εὔκλεια τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους πόσον καιρὸν διήρκεσεν; ἐλάχιστον χρόνον. Καὶ ἦν μὲν τῳόντι τὸ Ἑλληνικὸν γένος πεπροικισμένον ὑπὸ τῆς θείας Προνοίας διὰ δωρεῶν τοιούτων, ὥστε νὰ διαπρέψῃ καὶ χρησιμεύσῃ ἐν πᾶσι διδάσκαλος, πλὴν τῆς ἐλευθερίας, ταύτης ὅμως δὲν ἔγινεν ὁ τέλειος διδάσκαλος· ὁ τέλειος διδάσκαλος ὑπῆρξεν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός. Αὐτὸς ἦλθεν ἐπὶ τῆς γῆς, ἐκήρυξεν οὐχὶ μόνον τὴν ἰσότητα, ἀλλὰ καὶ τὴν ὅλως νέαν ἐντολὴν τῆς *ἀγάπης* πρὸς τὸν πλησίον, ἵνα ἕκαστος ἀγαπᾷ τὸν πλησίον ὡς ἑαυτόν. Ἀλλὰ τίς ἐστι μᾶλλον *πλησίον* τῆς γυναικὸς πρὸς τὸν ἄνδρα, τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς, τῶν οἰκετῶν πρὸς τοὺς κυρίους, Αὐτὸς λέγει πρὸς τοὺς ὀπαδοὺς Αὐτοῦ ὅτι οἱ ἄνδρες ὀφείλουσιν ἀγαπᾷν τὰς ἑαυτῶν γυναῖκας ὡς τὰ ἑαυτῶν σώματα· ἄρα ὕψωσε τὴν γυναῖκα μέχρι τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς· εἰς δὲ τὰ τέ-

κνα εἶπεν ὁ Κύριος, ὅτι ὀφείλουσιν ὑπακοὴν εἰς τοὺς γονεῖς ἐφ᾽ ὅσον οἱ γονεῖς δὲν ζητοῦσι παρ᾽ αὐτῶν νὰ παραβῶσι τὸν νόμον τοῦ Κυρίου· ἀμοιβαίας δ᾽ ἀνεκήρυξε τὰς ἐν ἀγάπῃ σχέσεις τῶν κυρίων πρὸς τοὺς οἰκέτας, ἄρα ἴσους ἐποίησεν αὐτούς.

Ὁ Χριστιανισμὸς λοιπὸν εἶναι ὁ μόνος ὅστις ἐνόησεν ὡς ἔδει τὴν ἐλευθερίαν καὶ ἐστήριξεν αὐτὴν ἐν τῇ πρὸς ἀλλήλους ἀγάπῃ, ἥτις ἐστὶν ἰσότης ἀμοιβαίων δικαιωμάτων καὶ καθηκόντων. Αὕτη ἐστὶν ἡ ἀλήθεια ἣν ἐκήρυξεν, ὅθεν καὶ τὸ ῥῆμα τοῦ Κυρίου, *καὶ γνώσεσθε τὴν ἀλήθειαν καὶ ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς.* Ἀδύνατον λοιπὸν νὰ ὑπάρξῃ ἀληθὴς ἐλευθερία, ὅπου δὲν ὑπάρχει ἡ ἀλήθεια, ἀλήθεια δὲ πάντως δὲν ὑπάρχει ὅπου δὲν κατενοήθη ὁποῖος ὁ ἄνθρωπος, ὁποία ἡ φύσις, ἡ ἀποστολὴ καὶ ὁ προορισμὸς αὐτοῦ. Τὸ πνεῦμα λοιπὸν τῆς ἐλευθερίας, ὅπερ ἤρξατο διὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐδέησε νὰ τελειοποιηθῇ διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ· ἀλλ᾽ ὁ Χριστιανισμὸς καὶ μετὰ 19 περίπου αἰῶνας ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως αὐτοῦ δὲν ἔφθασεν ἆρά γε νὰ τελειώσῃ τὸ ἔργον δι᾽ ὃ ἐκηρύχθη; Οὐχί! οὐχί! διότι καὶ ὁ Χριστιανισμὸς δὲν ἐνοήθη ἐντελῶς μέχρι τοῦδε, κατὰ συνέπειαν δὲ ὡς μὴ ἐννοηθεὶς καλῶς, δὲν ἠδυνήθη νὰ φέρῃ καὶ τὸ

ἀποτέλεσμα τὸ ὁποῖον πάντως μέλλει νὰ φέρῃ· λέγω δὲ ὅτι δὲν ἐνοήθη καλῶς, διότι μέχρι τοῦδε βλέπετε εἶναι τὰ πλεῖστα τῶν ἐθνῶν προσδεδεμένα τὰ μὲν εἰς τὸ ἅρμα τῆς ἱεροκρατίας, τὰ δὲ εἰς τὸν ζυγὸν τῆς παμβασιλείας, πάντα δὲ πρὸς ἓν μόνον σημεῖον ἐστραμμένους ἔχουσι τοὺς ὀφθαλμούς, τὴν ἰδιοτέλειαν.

Ὡς Ἕλληνες ἂς δοξάσωμεν τὴν δεξιὰν τοῦ Ὑψίστου, διότι ἐν ἡμῖν διέσωσεν ἀλώβητα τὰ διδάγματα Αὐτοῦ, ἄσπιλον διατηρήσας τὴν μόνην ἀληθῆ, τὴν μόνην ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν, ἥτις ἐξέθρεψεν ἡμᾶς, διὰ δὲ τοῦ ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας ἐπὶ τὸν τράχηλον τῶν πατέρων ἡμῶν τεθέντος κλοιοῦ, ἐξίσωσεν ἡμᾶς πάντας ἐν τῇ δουλείᾳ, κατεστράφη δὲ πᾶν ἴχνος ξενικόν, ὅπερ ἡ Ῥωμαϊκὴ κατάκτησις εἶχε μεταφέρει ἀπὸ τῶν ὄχθων τοῦ Τιβέρεως ἐπὶ τῶν ὀχθῶν τοῦ Βοσπόρου. Ναί, Κύριοι, μετήνεγκεν αὕτη τὰς μεγάλας ἐκείνας ἐλλείψεις ἃς εἶχεν ἡ ἀρχαιότης. Ναί, οἱ Βυζαντινοὶ Αὐτοκράτορες δὲν ἦσαν τὸ πρότυπον τῶν χρηστῶν ἐκείνων ἡγητόρων, οἵτινες ἠδύναντο νὰ καθοδηγήσωσι τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸν προορισμὸν αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ ἡ Δύσις δὲν εἶναι εἰσέτι ἐντελῶς ἐλευθέρα ἀπὸ τῶν δεσμῶν τῆς θεοκρατίας· μόλις ἐπ' ἐσχάτων ἀρχίζει παρ' αὐτῇ νὰ κατανοῆται ὁ

προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ νὰ ζητῆται πολιτισμὸς καὶ πολίτευμα ἀντάξιον αὐτοῦ.

Διήνοιξε τοὺς ὀφθαλμοὺς ἁπάντων ὁ συνδυασμὸς τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων μετὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ· ὅτε τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα διεδόθησαν εἰς τὴν Δύσιν μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ Βυζαντίου, τότε μέγα τῆς Δύσεως μέρος ἐνόησεν ὅτι ἔπρεπε νὰ διαζευχθῇ τὴν ἐκκλησίαν ἐκείνην, ἥτις διδάσκει τοὺς λαοὺς ὅτι πρέπει νὰ ὑπομένωσι τὴν δουλείαν αὐτῆς καὶ νὰ ἄγωνται ὑπὸ τῶν ἱερέων αὐτῆς.

Ἡ διαμαρτυρία ἤρξατο τότε· μόλις δὲ τέταρτος διατρέχει αἰὼν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἐγένοντο ἔκτοτε καὶ ὁλονὲν γίνονται διάφοροι ἀπόπειραι πρὸς συνδυασμὸν τῆς ἐλευθερίας μετὰ τῆς τάξεως.

Τὰ διάφορα ἔθνη ἀπὸ κοινοῦ, οὕτως εἰπεῖν, ἐπεδόθησαν εἰς τὸ ἔργον τοῦτο. Ἡ Ἀγγλία πρώτη ἕνεκεν ἐξαιρετικῶν περιστάσεων ἐτέθη ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας σταυροφορίας· ἤρξατο αὕτη διανοίγουσα τὴν πρὸς ταύτην ὁδὸν κατὰ πρᾶξιν ἐφαρμόζουσα αὐτήν. Ἀλλ' οἱ Ἄγγλοι εἰσὶ κυρίως πρακτικοὶ, ἥκιστα δὲ θεωρητικοὶ, εἰσὶ δὲ καὶ οὐκ ὀλίγον ἐγωϊσταί· διὰ τοῦτο καὶ περιώρισαν τὸ ἀπὸ τῆς ἐλευθερίας καλὸν εἰς

μόνας τὰς νήσους τῆς Μ. Βρεττανίας. Ὅτε ὅμως ἐξερράγη ἡ Γαλλικὴ ἐπανάστασις τοῦ 1789 αὕτη ὡς ἔργον φιλοσοφίας, καὶ ἀποτέλεσμα θεωρημάτων μᾶλλον Ἑλληνικῶν, ἀπέφερε πολλὰ τὰ καλά, ἐπειδὴ ὅμως εὗρεν ἀπροπαρασκευάστους τοὺς λαοὺς δὲν ἠδυνήθη νὰ καταρτίσῃ τέλειον τὸ ἔργον αὐτῆς. «*Ἡ Γαλλία ἐφευρίσκει*, λέγει κοινός τις λόγος παρὰ Γερμανοῖς, *οἱ δὲ Γερμανοὶ τελειοποιοῦσι*». Καὶ πραγματικῶς ἐνῷ ἡ Γαλλικὴ ἐπανάστασις ἔφερε πλείστας ὅσας ἀρχὰς τέως ἀγνώστους εἰς τὸ φῶς, δὲν ἠδυνήθη ὅμως αὐτὴ ἡ Γαλλία νὰ φιλοσοφήσῃ ἐπ' αὐτῶν ὡς κατόπιν αὐτῆς ἐφιλοσόφησεν ἡ Γερμανία. Οἱ Γάλλοι νομίζοντες ὅτι κατεκτήσαντο τὴν ἐλευθερίαν ἐπανεπαύθησαν· ἀπεναντίας οἱ Γερμανοὶ πιστεύοντες ὅτι οὐδὲν εἶχον, ἐπόθησαν αὐτήν, ἐζήτησαν καὶ εὗρον καὶ δὴ καὶ ἰσχυροὶ ἐγένοντο διὰ τῆς ἐλευθερίας.

Ἡ εὐκολωτέρα, ὡς ἐκ τῶν νέων ἀνακαλύψεων, ἐπιμιξία τῶν ἐθνῶν καθίστησιν αὐτὰ ὡς εἰπεῖν ἀλληλέγγυα, ἡ ὑποδούλωσις ἑνὸς ἔθνους βλάπτει τὴν ὅλην ἀνθρωπότητα, ὡς καὶ ἡ ἀπελευθέρωσις ἄλλου λαοῦ τὸ πρὶν δούλου τοὺς πάντας ὠφελεῖ, οὐδὲ τοῦ τὰ πρότερον δυναστεύσαντος αὐτὸ ἐξαιρουμένου. Οὕτω καὶ αὐτὴ ἡ Τουρκία ὠφελήθη ἐκ

τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος, ὡς καὶ ἡ Ὁλλανδία ἐκ τῆς χειραφετήσεως τοῦ Βελγίου, ὡς καὶ ἡ Ἀγγλία ἐκ τῆς αὐτονομήσεως τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀρκτῴας Ἀμερικῆς.

Ὡς νομίζω ἱκανὰ τὰ ἱστορήματα, διότι καὶ ὁ χρόνος βραχὺς καὶ ἡ ὕλη πολλή. Καταπαύω λοιπὸν ἐνταῦθα ἱστορῶν τὸ *παρελθὸν* τῆς ἐλευθερίας, δεῦτε δὲ συνεξετάσωμεν ὁποῖον προώρισται αὐτῇ τὸ *μέλλον*.

Ἡ πολιτεία ἐστὶ κοινωνία βίου κατ' ἀνάγκην, διότι ὁ ἄνθρωπος φύσει καὶ οὐχὶ συμβάσει ἐςὶ κοινωνικός. Γινώσκετε δὲ, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης λέγων: ἡ πόλις φύσει *πρότερον* ἢ ἕκαστος, σαφῶς διδάσκει ὅτι ἡ κοινωνικότης, ἤτοι ἡ πολιτεία προϋπῆρξε τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ φαίνεται μέν πως παράδοξος ὁ λόγος οὗτος τοῦ Σταγειρίτου, ὅτι ἡ πολιτεία προϋπῆρξε τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ὅμως ἐμβριθέστατός ἐστιν ἅμα δὲ καὶ ἀληθέστατος καὶ σπουδαιότατος. Ἰδοὺ δὲ διὰ βραχέων ἡ ἀπόδειξις. Ἐάν τις μαθηματικὸς ἔλεγεν ὑμῖν ὅτι ὁ κύκλος τότε μόνον ἔσχε τὴν γένεσιν ὅτε κατὰ πρῶτον εὑρέθη ὁ διαγράψας αὐτὸν, ἢ ὅ,τι πᾶσαι αἱ ἀκτῖνες τοῦ κύκλου ἐγένοντο ἴσαι πρὸς ἀλλήλας τότε μόνον ὅτ' ἐχαράχθη ὁ κύκλος καὶ κατεμετρήθησαν, ἢ ὅτι τὸ θεώρημα, ὅτι τὸ τετράγωνον τῆς ὑπο-

τεινούσης ἐστὶν ἴσον πρὸς τὰ τετράγωνα τῶν δύο ἄλλων πλευρῶν τοῦ ὀρθογωνίου τριγώνου, δὲν ὑπῆρχε πρότερον ἀλλ' ἐπλάσθη τότε μόνον ὅτε κατεμετρήθησαν τὰ τετράγωνα, ἐρωτῶ ὑμᾶς δὲν ἠθέλετε θεωρήσει τὸ μαθηματικὸν ἐκεῖνον ὡς μωρόν τινα καὶ ὑβριστὴν τῆς ἀληθείας, ἵνα μὴ εἴπω τι πλέον; Πάντως· διότι ἠθέλετε εἰπεῖ αὐτῷ, ὅτι πρὶν ἢ μηχανικῶς διαγραφῇ ὁ κύκλος ὑπῆρχεν ὁ κύκλος δυνάμει, ὅτι πρὶν ἢ σχεδιασθῇ ὑπὸ τοῦ Πυθαγόρου ἡ ἑκατόμβη, ὑπῆρχε τὸ θεώρημα τῆς ὑποτεινούσης, καὶ ὅτι πρὶν ἢ ὁ ἄνθρωπος ὑπολογίσῃ ὅτι δύο σὺν δυσὶ ποιοῦνται τέσσαρα, ὑπῆρχεν ὁ ἀριθμὸς τέσσαρα. Οὕτω πρὶν ἢ ὁ Θεὸς πλάσῃ τὸν ἄνθρωπον ὑπῆρχε δι' αὐτὸν ὁ νόμος τῆς κοινωνικότητος, ὁ δὲ Θεὸς πλάσας αὐτὸν λογικὸν ἔπλασε τοιοῦτον διότι εἶχεν αὐτὸν προωρισμένον ἵνα ᾖ κοινωνικὸς, ὅπως δὲ τοιοῦτος ᾖ, ἔδει ἀνθρώπους πάντας εἶναι ἴσους ἀλλήλοις, ὅπως δ' ὦσιν ἕκαστος ἑκάστῳ ἴσος, ἔδει εἶναι ἀνθρώπους πάντας ἐλευθέρους.

Ἐπιτρέψατέ μοι νὰ πιστεύσω ὅτι τὰ θεωρήματα ταῦτα παραδέχεσθε ὡς ἀποδεδειγμένα, συνεπῶς δὲ καὶ ὡς ἀληθῆ, διότι ἄλλως ἤθελον ἐκτραπῆ εἰς πολλὰς καὶ μακρὰς παρεκβάσεις.

Ἀφοῦ ἡ κοινωνία προϋπῆρξε τοῦ ἀνθρώπου, ἕ-

πεται ὅτι καὶ ἡ κοινωνία ὑπῆρχε πρὸ τῆς κυβερνήσεως, ὅτι ἡ κυβέρνησις οὐκ ἔστιν ὁ *σκοπὸς* τῆς πολιτείας ἀλλὰ τὸ *μέσον* πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ αὐτῆς, ὁ δὲ σκοπός ἐστι τὸ ἐν εἰρήνῃ καὶ ἀσφαλείᾳ κοινωνεῖν ἀλλήλοις καὶ ἀλλήλους εὐδαιμονίζεσθαι. Ἡ κυβέρνησις ἄρα τὸ μέσον, πᾶν δὲ μέσον ἐστὶ τὸ δι' οὗ δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ ὁ σκοπός. Ἀλλ' ἆρά γε αἱ Κυβερνήσεις οὕτως ἐθεώρησαν ἑαυτάς; ὅλως τὸ ἐναντίον! Αἱ Κυβερνήσεις πᾶσαι σχεδὸν ἐθεώρησαν ἑαυτὰς ὡς τὸν *σκοπὸν*, τὴν δὲ κοινωνίαν ὡς τὸ *μέσον*, ὅθεν ἀνατραπέντος τοῦ θεωρήματος ἐννοεῖται ὅτι ἔπρεπε ν' ἀνατραπῇ καὶ ὅλη ἡ οἰκονομία αὐτοῦ, συνεπῶς δὲ νὰ παραγνωρισθῇ ἡ ἰσότης, νὰ παραβιασθῇ ἡ ἐλευθερία, νὰ θεωρηθῇ ὅτι ἐλευθερίαν δὲν ἔπρεπε νὰ ἔχῃ ὁ πολίτης εἰμὴ καθόσον συμφέρει εἰς τὴν κυβέρνησιν, καὶ ὅτι ἡ κυβέρνησις ἔχει τὸ δικαίωμα ν' ἀφαιρῇ αὐτὸν πᾶν ὅ,τι κατὰ τὴν αὐτῆς κρίσιν ἔχειν ἀξιοῖ καθ' ὑπέρβασιν τοῦ τῆς ἐλευθερίας μέτρου ὃ ἑκάστῳ προσδιώρισε, διότι ἐκείνη ἡ ὑπερβολὴ ἤθελε βλάπτει τὰ συμφέροντα τῆς κυβερνήσεως.

Οὐ μόνον δὲ ταῦτα, ἀλλὰ καὶ ἄλλαι συνέπειαι ἀπὸ τοῦ συστήματος τούτου, προκύπτουσιν. Ἅμα ὡς ἡ κυβέρνησις ἐθεώρησεν ἑαυτὴν ὡς τὸν *σκοπὸν*

τῆς πολιτείας, ἐδέησε ἵνα συγκεντρώσῃ εἰς ἑαυτὴν ὅλα τὰ μέσα, διὰ τῶν ὁποίων νὰ δύνηται νὰ ἐπιτύχῃ τὸν *σκοπὸν* αὐτῆς, ἐνῷ καθ' ἡμᾶς ἐπειδὴ ἡ κοινωνία ἐστὶν ὁ *σκοπός*, ἡ κοινωνία πρέπει νὰ ἔχῃ καὶ τὰ μέσα πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ *σκοποῦ* της, ἡ δὲ κυβέρνησις οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν εἰμὴ ἁπλῶς ἓν τῶν πολλῶν μέσων δι' ὧν ἡ κοινωνία δύναται νὰ ἐπιτύχῃ τὸν σκοπὸν αὐτῆς.

Πιστεύω ὅτι οὐδὲν ἔχουσι τὸ σκοτεινὸν οἱ λόγοι οὗτοι καὶ ὅτι ἱκανῶς σαφὲς τὸ θεώρημα τοῦτο, ὃ διετύπωσα οὕτω πρὸς ἀναίρεσιν τοῦ ἀντιθέτου θεωρήματος, ὅπερ αἱ κυβερνήσεις προβάλλουσιν ἑκάστοτε, καὶ τοῦ ὁποίου ἀναγκαία ἐστὶ συνέπεια ἡ συγκέντρωσις, λέγω δ' αὐτὴν ἀναγκαίαν, διότι ἐὰν ἡ κυβέρνησις ἄρχῃ ἐν ἰδίῳ αὐτῆς δικαιώματι, ἕπεται κατ' ἀνάγκην ὅτι ἐν αὐτῇ πρέπει νὰ ὑπάρχῃ καὶ ἡ ὅλη ἐξουσία, καὶ ὅτι τὰ πρόσωπα τὰ ἐγκαταβιοῦντα εἰς κοινωνίαν πολιτικὴν οὐδὲν ἔχουσιν ἐξ ἑαυτῶν δικαίωμα, ὅσα δ' ἔχουσίν εἰσιν, αὐτοῖς δεδομένα ὑπὸ τῆς ἀρχούσης ἐξουσίας καὶ μόνον καθ' ὃ μέτρον αὐτὴ ἡ κυβέρνησις παρεχώρησεν αὐτοῖς τοιαῦτα. Ἡ κυβέρνησις διὰ τῆς συγκεντρώσεως ἀναλαμβάνει αὐτὴ τὴν κηδεμονίαν τοῦ βίου τῆς πολιτείας, καὶ λέγει εἰς τοὺς πολίτας, ἡσυχεῖτε, ἐγὼ με-

ριμνῶ περὶ ὑμῶν, ἡμεῖς δὲν ἔχετε νὰ ταραχθῆτε διόλου, μὴ ἀφήσητε τὰς ἐργασίας ὑμῶν, τὰς ἡδονὰς ὑμῶν, μὴ φροντίσητε περὶ οὐδενὸς, ἐγὼ ἀναδέχομαι πᾶσαν περὶ ὑμῶν φροντίδα, μάλιστα δὲ ὄχι μόνον ν' ἀποκαταστήσω πάντας ὑμᾶς ὁμοῦ εὐτυχεῖς, ἀλλὰ καὶ ἐκείνους ἐξ ὑμῶν ὅσοι θέλουσι διακριθῇ διὰ τὴν πρός με ἀφοσίωσίν των θέλω κάμει κοινωνοὺς τῶν ἀγαθῶν, τὰ ὁποῖα ἀπολαμβάνω ἐγὼ, κατὰ τὸ μέτρον τῆς πρὸς ἐμὲ ἀφοσιώσεως αὐτῶν.

Συγκεντρόνει λοιπὸν εἰς ἑαυτὴν ὅλας τὰς θέσεις, ταύτας δὲ δίδει ὡς ψυχία, ἢ ἂν θέλητε μικρὰ κοκκαλάκια (ἱλαρότης), εἰς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι δύνανται νὰ τῇ χρησιμεύσωσι πρὸς τοὺς ἀνομολογήτους σκοπούς της.

Τοιουτοτρόπως λοιπὸν σχηματίζεται περὶ τὴν κυβέρνησιν αὐτὴν μία δύναμις ὅλως ἐπίπλαστος, δύναμις ἥτις ἀφαιρεῖται ἀπὸ τὴν περιφέρειαν καὶ συνέρχεται ὅλη πρὸς τὸ κέντρον. Ἀλλ' ὅταν, Κύριοι, ὅλον τὸ αἷμα συρρέῃ πρὸς τὴν καρδίαν καὶ δὲν φθάνῃ εἰς τὰ ἄκρα τοῦ σώματος, δύναται νὰ τραφῇ τὸ σῶμα ἐκεῖνο; δύναται νὰ ὑπάρχῃ; Ὅταν οἱ πάντες ἀποβλέπωσιν εἰς τὴν κυβέρνησιν, καὶ ὅταν τὰ πάντα παρ' αὐτῆς προσδοκῶσιν, ἔστω δὲ καὶ ὅτι μέμφωνται αὐτὴν δι'

ὅσα δὲν ἀπολαμβάνουσι, βεβαιώθητε ὅτι ἡ κυβέρνησις οὐ μόνον ἐπὶ ταῖς ὀχλήσεσι δὲν δυσαρεστεῖται, οὐδ' ἐπὶ ταῖς μομφαῖς λυπεῖται, ἀλλὰ καὶ τοὐναντίον εὐχαριστεῖται, διότι τοιουτοτρόπως πείθεται καὶ τὴν ἐναργεστάτην παρὰ τῶν ἀρχομένων ἔχει ἀπόδειξιν, ὅτι ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ ὃν ἐπεδίωκεν ἵνα τὴν τῶν ὅλων ἰσχὺν εἰς ἑαυτὴν συγκεντρώσῃ, ἵνα οἱ πάντες ὥς τινες ναυτιλλόμενοι ἐν τῷ σκότει καὶ ἐν κινδύνοις πρὸς αὐτὴν καὶ μόνην ὡς πρὸς φάρον ἐπὶ γῆς στερεᾶς ἀνυψωμένον ἔχωσιν ἐστραμμένον τὸ βλέμμα. Ἀλλ' ἐρωτῶ, τούτου κατορθωθέντος ὑπάρχει ἐλευθερία; Δὲν ὑπάρχει.

Τί λοιπόν ἐστιν ἐλευθερία; ἐλευθερία ἐστὶν ἡ ἐν ἑκάστῳ προσώπῳ τῆς κοινωνίας συναίσθησις τῶν ἑαυτοῦ δυνάμεων καὶ τῆς ἑαυτοῦ ἀξίας, ἡ ἐν ἑκάστῳ τελεία εἰς ἑαυτὸν πίστις ὅτι ἐξ ἑαυτοῦ ὀφείλει ἵνα προσδοκᾷ τὴν ἐπιτέλεσιν τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ, τὸ νὰ αἰσθάνηται ὅτι ἐν ἑαυτῷ τὴν δύναμιν φέρει ὅπως καταστήσῃ ἑαυτὸν εὐδαίμονα καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν, ὅτι ναὶ μὲν εἶναι εἷς μόνος, ἀλλ' εἷς μόνος ὅστις μετὰ τῶν ἄλλων ὁμοειδῶν ἀποτελεῖ τὴν πολιτείαν.

Ὅταν εἰσέλθητε εἰς ναὸν κατὰ μεγάλην τινὰ τελετὴν καθ' ἣν μυριάδες λαμπάδων εἰσὶν ἡμμέ-

ναι παρατηρήσατε ὅτι ἑκάστη αὐτῶν ἐξ ἑαυτῆς τὴν δύναμιν παρέχει εἰς τὴν θρυαλλίδα χωρὶς νὰ περιμένῃ τὸ φῶς παρὰ τῆς πλησίον αὐτῆς. Οὕτω καὶ ἡ πολιτεία εἶναι εἷς ναὸς, ἐν ᾧ πολυτιμότεροι τῶν κηρίνων λαμπάδων ἵστανται αὐτοὶ οἱ πολῖται, ὄντα λογικὰ, εἰκόνες αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, ἕκαϛον ἐν ἑαυτῷ φέρον τὴν λαμπάδα τοῦ λογικοῦ, ἣν ἐν ἡμῖν αὐτὴ ἡ χεὶρ τοῦ Θεοῦ ἥναψεν.

Ἐὰν τοῦτο ἐνόουν ἁπαξάπαντες οἱ ἄνθρωποι, ἤθελον ἀμέσως ἀνυψωθῇ ἀπὸ τῆς καταπτώσεως αὐτῶν, οἱ δὲ δυναστεύοντες αὐτοὺς ἤθελον ἐννοήσει, ὅτι ἀδύνατον αὐτοὺς δεσπόσαι ἀνθρώπων τοιούτων λογικῶν καὶ ὄντως ἐλευθέρων.

Ἐπιτρέψατέ μοι καὶ ἄλλην παραβολήν. Ὑποθέσατε ἐν θυλάκῳ τινὶ ἓν ἑκατομμύριον κόκκων σίτου, ὑποθέσατε ὅτι ἕκαστος τῶν κόκκων τούτων ἔχει ἐν ἑαυτῷ τὴν δύναμιν νὰ εἴπῃ πρὸς τοὺς λοιποὺς, ἐγώ εἰμι κόκκος εἷς, ναὶ, ἀλλὰ μετὰ σοῦ καὶ ἐκείνου καὶ τῶν λοιπῶν τῶν ἐν τῷ θυλάκῳ ἀποτελοῦμεν τὸ ἑκατομμύριον, πάντες ἐσμὲν ἴσοι πρὸς ἀλλήλους, οὐδεὶς ἐν ἡμῖν τῶν ἄλλων ἀνώτερος, ἕκαστος ἡμῶν σπαρεὶς ἱκανός ἐστιν ἵνα παραγάγῃ καρπὸν ἴδιον. Οὕτω καὶ οἱ πολῖται ἐν πολιτείᾳ, μὲ μόνην τὴν διαφορὰν, ὅτι οἱ πολῖταί εἰσι κόκκοι λογικοῦ εὐμοιροῦντες, καὶ

ὅτι ὅπως ἕκαστος αὐτῶν μείζονα παραγάγῃ τὸν ἐν ἑαυτῷ καρπὸν ἀνάγκη ἵνα ὀργανώσῃ μίαν κυβέρνησιν, ἀληθῆ πράκτορα καὶ διευθυντὴν τῶν ἑταιρικῶν συμφερόντων. Οὕτως ἤθελον λοιπὸν ἔλθει εἰς μίαν συνεννόησιν ἵνα καταρτίσωσιν αὐτὴν, ἐκεῖνα δὲ μόνα τῶν ἔργων ἀναθέσωσιν αὐτῇ ἃ βούλονται οἱ ἑταῖροι, ἐπιφυλαττόμενοι ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ προσωπικότητα, τὴν ἑαυτοῦ ἐλευθερίαν, τὴν διευθέτησιν τῶν ἑαυτοῦ πραγμάτων.

Οὕτως ἐννοεῖτε, Κύριοι, ὅτι ἀναιρεῖται καὶ τὸ δόγμα ἐκεῖνο τῶν φιλοσόφων τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος, οἵτινες διετείνοντο ὅτι ἡ κοινωνία συνέστη ἐκ *συμβάσεως*. Οὐχί! ἡ Κυβέρνησις καὶ μόνη ἡ Κυβέρνησις συνέστη ἐκ συμβάσεως, διότι αὐτοὶ οἱ κόκκοι τοῦ σίτου ὑπῆρχον πρὶν ἢ ἐγκλεισθῶσιν ἐν τῷ θυλάκῳ, ὁ θύλακος οὐδὲν ἐξ ἑαυτοῦ εἶχε δικαίωμα ὅπως περιλάβῃ καὶ ἐγκλείσῃ αὐτοὺς ἐν ἑαυτῷ, οἱ κόκκοι, κόκκοι λογικοὶ ἐννοῶ, συνῆλθον καὶ συγκατεκλείσθησαν ἐν τῷ θυλάκῳ, οὐχὶ τοῦ θυλάκου χάριν ἀλλ' ἑαυτῶν πρὸς τὴν ἰδίαν ἀσφάλειαν καὶ σωτηρίαν. Οὕτω καὶ ἐν πολιτείᾳ, ἵνα μὴ ἕκαστος πολίτης ὑπὸ τῆς φροντίδος τῆς ἰδίας σωτηρίας καὶ ἀσφαλείας περισπᾶται, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν ἄλλων συμπολιτῶν αὐτοῦ σχηματίζει μίαν κυβέρνησιν,

εἰς ἣν ἀνατίθεται τὸ ἔργον ἵνα μεριμνᾷ ὑπὲρ ὅλων, καθόσον ὁρᾷ τὸ γενικὸν συμφέρον, κρατεῖ δὲ ἕκαστος εἰς ἑαυτὸν ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἴδιον αὐτοῦ συμφέρον. Ἐπειδὴ ὅμως μεταξὺ τοῦ τοὺς πάντας ὁρῶντος γενικοῦ συμφέροντος καὶ τοῦ ἰδίᾳ ἕκαστον, καὶ ἄλλα μικρότερα μὲν τοῦ γενικοῦ, μεγαλείτερα δὲ τοῦ ἰδιωτικοῦ συμφέροντα ὑπάρχουσι, κατ' ἀνάγκην δέον ἵνα ὑπάρχωσι καὶ ὑπὲρ τῶν μέσων τούτων συμφερόντων καθεστηκυῖαι ἀρχαὶ αὐτοτελεῖς ὡς πρὸς τὴν διαχείρισιν τούτων καὶ ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τὴν γενικὴν κυβέρνησιν· καὶ οὕτως ἐφεξῆς ἀπὸ συστήματος εἰς σύστημα, ἀπὸ συμφέροντος εἰς συμφέρον ἀποσπᾶται ἀπὸ τοῦ κέντρου τὸ ἀνάλογον μέρος ἵνα μεταφερθῇ εἰς τὰς περιφερείας. Τοῦτο εἶναι τὸ θεώρημα τῆς λεγομένης *ἀποκεντρώσεως*· ἐνόσῳ δὲν ἐπέλθει αὕτη ἡ ἀληθὴς καὶ κατὰ τὸ πρέπον μέτρον ἀποκέντρωσις, μὴ ἐλπίσῃ τις ὅτι ἔσται δυνατὸν τυχεῖν τῆς ἀληθοῦς ἐλευθερίας, πᾶν ὅ,τι ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτῆς φέρεται ἔσται νόθον καὶ ἐπίπλαστον.

Ἐν Ἑλλάδι οὐδεμία μὲν ἐφίστατο ἀνάγκη ἵνα ἀναγνωρισθῇ ἡ ἐθνικὴ κυριαρχία, αὕτη ἀνέθορεν, οὕτως εἰπεῖν, ἀπὸ τῆς ἐπαναστάσεως· ἅμα ἀπετινάχθη διὰ τῶν ἀγώνων τῶν πατέρων ἡμῶν ὁ

ζυγὸς ἀπὸ τὸν τράχηλον αὐτῶν, οὐδεὶς εὑρέθη ἄνθρωπος τολμήσας ἵνα εἴπῃ ἡμῖν, ἐγὼ θέλω κυβερνήσει ὑμᾶς, ὡς ἔχων δικαίωμα ἐφ' ὑμῶν, ἀλλ' αὐτὸ τὸ Ἔθνος εἶπεν ἑκάστῳ τῶν οὓς κατέστησεν ἀρχόντων, καθιστῶμέν σε ἄρχοντα ἐφ' ἡμᾶς, ἀναθέτομέν σοι τὴν κυβέρνησιν διὰ νὰ ὑπηρετῇς ἡμᾶς, οὐχὶ δὲ διὰ νὰ κατεξουσιάζῃς ἡμῶν· δὲν εἴμεθα θρέμματά σου, ἀλλὰ σὺ ἔσο ὁ πρῶτος ὑπηρέτης τῆς κυριάρχου ἡμῶν θελήσεως.

Ἀλλὰ καὶ τούτου πλέον ἔπραξε· φόβῳ μή ποτέ τις εὑρεθῇ θρασὺς ἐν ἡμῖν, ὅστις τὰς ἀπηρχαιωμένας ἐκείνας τῆς παμβασιλείας θεωρίας νὰ ζητήσῃ πάλιν νὰ ἐφαρμόσῃ, ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις τοῦ 1864 ἐν τῷ 21 ἄρθρῳ τοῦ Συντάγματος αὐτῆς ῥητῶς καὶ σαφῶς ἀνεκήρυξεν, ὅτι ἅπασαι αἱ ἐξουσίαι πηγάζουσιν ἐκ τοῦ Ἔθνους, ἄρα οὐδεὶς κίνδυνος οὔτε ἱεροκρατία ποτὲ παρ' ἡμῖν νὰ βασιλεύσῃ, οὔτε παμβασιλεία νὰ συστηθῇ, οὔτε ἄλλο τι τὸ ὁποῖον ν' ἀξιοῖ ἑαυτὸ ὑπέρτερον τῆς κυριαρχίας ἡμῶν, ἐν δὲ τῇ κυριαρχίᾳ ἡ Ἐλευθερία.

Ἡ Ἐλευθερία ἀνεγνωρίσθη ὡς κοινὸν τῶν πάντων δικαίωμα· ἀλλὰ διότι ἡ Ἐλευθερία εἶναι ἐν τῷ πολιτεύματι ἀναγεγραμμένη, ἐκ τοῦ ὅτι διὰ τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τυφλοῖς δήλη ἐγένετο ἡ κυριαρχία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ἕπεται ἆρά γε

ὅτι καὶ τὴν πλήρη ἐκτησώμεθα, Ἐλευθερίαν; Πολλοῦ γε καὶ δεῖ! Ὡς βλέπετε οὐδένα κολακεύω, τολμῶ μάλιστα νὰ σᾶς εἴπω, ὅτι οὐδεὶς ἐξ ἡμῶν τῶν Ἑλλήνων εἶναι ἐλεύθερος· καὶ δὲν εἴμεθα ἐλεύθεροι, δότι δὲν ἐφθάσαμεν εἰσέτι νὰ γνωρίσωμεν τὴν ἀλήθειαν, μόνον δὲ ὅταν καλῶς τὴν ἀλήθειαν γνωρίσωμεν ἐσόμεθα ὄντως ἐλεύθεροι, διότι καὶ ὁ Κύριος εἶπε, καὶ γνώσεσθε τὴν ἀλήθειαν καὶ ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς.

Πρέπει λοιπὸν, ὅπως γίνωμεν ἐλεύθεροι, ἵνα προηγουμένως γνωρίσωμεν τὴν ἀλήθειαν. Πρὸς τοῦτο δὲν ὑπάρχει ἄλλη ὁδὸς εἰμὴ μία καὶ μόνη, νὰ πλησιάσωμεν πρὸς τὸ φῶς τοῦ Εὐαγγελίου καὶ καὶ εἰς αὐτὸ νὰ ἅψωμεν τὴν λαμπάδα τοῦ ἐν ἡμῖν λογικοῦ, καὶ νὰ βαδίσωμεν εὐθὺ πρὸς ἐξιχνίασιν τῆς ἀληθείας. Ἡ λαμπὰς, εἶπον, εἶναι ὁ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ λόγος· πῶς δ' ἀνάπτεται ἡ λαμπὰς αὕτη; Διὰ τῆς ἐν ἀγάπῃ τοῦ Θεοῦ κτωμένης ἐκπαιδεύσεως. Ἐφ' ὅσον δὲν κατορθώσομεν νὰ ἐκπαιδευθῶμεν ὀρθῶς καὶ χριστιανικῶς, δὲν θὰ γίνώσκομεν τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἐφ' ὅσον δὲν γνωρίσωμεν τὴν ἀλήθειαν δὲν θὰ εἴμεθα ἐλεύθεροι.

Εἴμεθα ἆρά γε εἰς αὐτὴν τὴν κατάστασιν; θέσατε τὴν χεῖρά σας ἐπὶ τοῦ σώματος τῆς κοινωνίας ἡμῶν, ἐξετάσατε τὸν σφυγμὸν αὐτῆς, θέλε.

τε ἆρά γε εὑρεῖ αὐτὸν ὡς ὑγιοῦς ἀνθρώπου, ἢ θέλετε εὑρεῖ αὐτὸν ὡς νοσοῦντος; Ἔχομεν ἆρά γε ἀληθῶς Ἐλευθερίαν ὅταν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τοῦ ὑπουργοῦ ἵνα διορίσῃ ἡμῖν ἕνα δημοδιδάσκαλον, ἀπὸ δὲ τῆς ῥαδιουργίας τοῦ τυχόντος ἵνα παύσῃ αὐτὸν χωρὶς νὰ μείνῃ κἂν ὁ ἀτυχὴς δημοδιδάσκαλος εἰς ὃ διωρίσθη χωρίον τοσοῦτον χρόνον ὥστε νὰ μάθῃ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ τὰ ὀνόματα, ὅταν ἐπ' ἀόριστον χρόνον κινδυνεύῃ νὰ μείνῃ τὸ χωρίον ἄνευ διδασκάλου; Εἶναι ἆρά γε Ἐλευθερία, κύριοι, ὅταν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τοῦ ὑπουργοῦ τὴν ἐπιμέλειαν ἢ τὴν ἀδράνειαν νὰ στείλῃ ἕνα μηχανικὸν διὰ νὰ σᾶς χαράξῃ μίαν ὁδὸν, τὴν δὲ ὁδὸν αὐτὴν καὶ μετὰ εἴκοσιν ἀκόμη ἔτη νὰ μὴ τὴν ἔχητε; Εἶναι ἆρά γε Ἐλευθερία ὅταν ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἕνα ὑπουργὸν νὰ σᾶς κατασκευάσῃ μίαν γέφυραν καὶ ἐν τῷ μεταξὺ νὰ παρέλθωσι πολλοὶ χειμῶνες χωρὶς νὰ συγχωρῇ ἡ ὁρμὴ τοῦ ῥεύματος καὶ τὸ βάθος τοῦ ὕδατος νὰ συγκοινωνῶσι τὰ παρὰ τὰς δύο ὄχθας χωρία; Ἠθέλατε εἰπεῖ ὑμᾶς αὐτοὺς ἐλευθέρους ἆρά γε ἐὰν ἔμενεν εἰς τὴν καλὴν ἢ κακὴν διάθεσιν τοῦ ὑπουργοῦ νὰ σᾶς μαγειρευθῇ ἡ τροφή Σας; Νομίζετε ὅτι ἠθέλετε μεθ' ὑπομονῆς ἐκτεθῇ εἰς τὸν κίνδυνον νὰ μείνητε ἄσιτοι; Ἀμφιβάλλω πολὺ, οὐδεὶς ἐξ ὑμῶν ἤθελεν

ἀνεχθῆ τὸ τοιοῦτον, καὶ δικαίως, διότι ἕκαστος ὑμῶν ἤθελεν εἶσθαι βέβαιος ὅτι αὔριον τὸ βράδυ ἤθελεν ὑπάγει πολὺ πεινασμένος εἰς τὴν κλίνην. (Γέλως).

Καὶ ταῦτα πάντα, διότι ἐδιδάχθημεν νὰ θεωρῶμεν τὴν κυβέρνησιν ὡς τὸν *σκοπὸν*, ἀλλ᾽ἐπειδὴ, καθ᾽ ἃ εἴπομεν, δὲν εἶναι εἰμὴ ἓν τῶν *μέσων* πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ δι᾽ ὃν παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐπλάσθη ὁ ἄνθρωπος λογικὸς καὶ κοινωνικὸς, ἔπρεπε νὰ λέγωμεν εἰς τὴν κυβέρνησιν, ὅ,τι ἔργον δύναμαι νὰ ἐκτελέσω ἐγὼ, δὲν ἔχω ἀνάγκην σοῦ· τὴν γέφυραν λοιπὸν κατασκευάζω καὶ ἐγὼ, δὲν σὲ καλῶ εἰς βοήθειάν μου· τὴν ὁδὸν χαράττω ἐγὼ μετὰ τῶν συνδημοτῶν μου, ὡς καὶ παντὸς δημοτικοῦ καταστήματος τὸ σχέδιον κάμω ἐγὼ, χωρὶς οὐδεμίαν σοῦ τῆς κυβερνήσεως νὰ ἔχω ἀνάγκην.

Τὸ μόνον πρᾶγμα, κύριοι, τὸ ὁποῖον ἐν τῇ Ἑλληνικῇ πολιτείᾳ, εἰ καὶ κοινῆς ὠφελείας, ἔμεινεν ὅμως εἰς τὴν ἐλευθέραν τῶν πολιτῶν διάθεσιν, εἶναι αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δὲν λείπει ἀπὸ πουθενά. Τὸ μαντεύετε κύριοι; γνωρίζετε ἓν μόνον χωρίον καθ᾽ ἅπαν τὸ Κράτος ὅπου νὰ μὴ ὑπάρχῃ ἐκκλησία καὶ ἱερεύς; Οὐδέν· διατί; διότι εἶναι τὸ μόνον πρᾶγμα τὸ ὁποῖον κάμνουσι μόναι αἱ κοινότητες. Ὑποθέσατε τώρα ὅτι τὸ ὑπουρ-

γεῖον διώριζε καὶ τοὺς ἱερεῖς, μὰ τὴν ἀλήθειαν μετὰ δέκα ἔτη φοβοῦμαι ὅτι πολλὰ χωρία δὲν ἤθελον ἔχει ἱερεῖς, ἀφίνω δὲ κατὰ μέρος τὸ ὅτι καὶ οἱ ἱερεῖς ἤθελον διατρέχει δίκην ταχυδρόμου τὸ Ἑλληνικὸν βασίλειον ἀπὸ τοῦ ἑνὸς εἰς τὸ ἄλλο αὐτοῦ ἄκρον, ἀενάως μετατοπιζόμενοι ὡς οἱ δημοδιδάσκαλοι. Οὕτω πρὸ εἴκοσιν ἐτῶν ἐκινδυνεύομεν νὰ μείνωμεν ἄνευ ἀρχιερέων, παρ' ὀλίγον δὲ καὶ νὰ μὴ ἔχωμεν ἀρχιερέων ἱκανὸν ἀριθμὸν ὅπως χειροτονήσωσιν ἀρχιερέα, διὰ τὸ ὅτι ἡ κυβέρνησις ἀνέβαλλε τὴν ἐξομάλυνσιν τοῦ ζητήματος περὶ τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ αὐτοκεφάλου τῆς Ἐκκλησίας τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου.

Ἄρα ἔχει τὴν σήμερον ἡ κατάστασις ἡμῶν ὡς ἐσκιαγράφησα αὐτὴν, πάντες δὲ γινώσκετε ὅτι κατήντησε τοιαύτη διότι δὲν εἴμεθα ἐλεύθεροι νὰ κάμωμεν ὅ,τι ἔννομον θέλομεν· διότι ἡ κυβέρνησις συνεκέντρωσεν εἰς ἑαυτὴν πᾶν ὅ,τι δὲν ὁρᾷ ἀποκλειστικῶς τὸ ἰδιωτικὸν συμφέρον.

Ἀλλὰ τί εἶπον ἰδιωτικόν; Οὐδὲ τοῦτο ἐν πλείστοις ἀφῆκεν ἐλεύθερον. Συγχωρήσατε, Κύριοι, νὰ σᾶς διηγηθῶ ἓν ἰδικόν μου συμβὰν, ἱκανῶς κατ' ἐμὴν κρίσιν ἐλπίζω δὲ καὶ κατὰ τὴν ὑμε-

τέραν, χαρακτηρίζον τὴν ἀθλιότητα τοῦ ἄγαν συγκεντρωτικοῦ συστήματος.

Ὑπῆρχον ἀκαθαρσίαι τινὲς πρὸ τῆς οἰκίας μου, ἃς οἱ σφοδρῶς πνεύσαντες θερινοὶ ἄνεμοι εἶχον σωρεύσει, διήρχετο ἐκεῖθεν ἐν κάρρο ἐκ τῶν λαμβανόντων τὰς ἀπὸ τῶν οἰκιῶν ἐκριπτομένας ἀκαθαρσίας, εἶπον δ' εἰς τὸν ἄνθρωπον νὰ σηκώσῃ καὶ τὰς ὑπὸ τῶν ἀνέμων σωρευθείσας πρὸ τῆς οἰκίας μου· ἀλλ' ἐνῷ ἔδιδον τῷ ἁμαξηλάτῃ ὀλίγα χρήματα πρὸς τοῦτο, εἷς ἀστυνομικὸς κλητὴρ πλησιάσας με τί μοῦ λέγει νομίζετε; «*Δὲν δύνασθε, Κύριε Σαρίπολε, νὰ διατάξητε ν' ἀπορριφθῶσιν αἱ ἀκαθαρσίαι αὗται!—Πῶς, εἶπον ἐγὼ, δὲν δύναμαι νὰ σηκώσω ἐγὼ αὐτὰς τὰς ἀκαθαρσίας;* (γέλως) —*Ὄχι, λέγει ὁ κλητὴρ, δὲν ἔχετε τὸ δικαίωμα, ὀφείλετε ν' ἀναφερθῆτε εἰς τὴν ἀστυνομίαν.*» —Ὑπήκουσα καὶ ἀνεφέρθην, ἀλλὰ παρῆλθον πάντες οἱ θερινοὶ μῆνες μεχρισοῦ ἡ ἀναφορά μου διέλθῃ τὴν ἱεραρχικὴν γραφειοκρατίαν, ἕωσοῦ ὁ Θεὸς ἀπέστειλε τοὺς ἀφθόνους ὑετοὺς καὶ οὕτως αἱ πολλαὶ βροχαὶ τὰς συγκατέσυραν μετὰ τῶν ἄλλων (γέλως)! Εἴμεθα λοιπὸν ἐν ἐλευθερίᾳ; ὄχι, λέγω ἐγὼ καὶ ἀπόδειξις ὅτι οὐδὲ ἐλεύθερος εἶναί τις νὰ σηκώσῃ τὰς πρὸ τῆς οἰκίας του ἀκαθαρσίας (γέλως).

Ἄ! Κύριοι! ὁπόσον καλλιτέρα ἦτο ἡ κατάστασις τῆς Ἑλλάδος πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως! Πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ἡ ζωὴ ὑπῆρχε πανταχοῦ, ὅπου ὑπῆρχεν ὁ ἑλληνισμός, κατὰ τὸ κέντρον μόνον δὲν ὑπῆρχε, διότι ἐν τῷ κέντρῳ ἦν ὁ Σουλτάνος καὶ ὁ τούτου δεσποτισμὸς, ὅστις ὅσῳ μᾶλλον ἐπετείνετο κατὰ τόσοῦτον ὁ δεσπότης ἀσθενέστερος ἐγίνετο, ἀλλ' εἰς τὰς περιφερείας ἦσαν αἱ δημογεροντίαι. Ἐκεῖ ἕκαστον χωρίον εἶχε τοὺς ἀρχηγούς του, ἑκάστη κοινότης ἐμερίμνα περὶ συστάσεως σχολείων, περὶ ἐκκλησιῶν καὶ περὶ παντὸς πράγματος τὸ ὁποῖον ἦτο τοῦ συμφέροντος τῆς κοινότητος. Ναὶ, ἦσαν ὀλίγα τὰ σχολεῖα τότε, ναὶ, ἀλλ' ἦσαν διατηρούμενα ὑπὸ τῶν κοινοτήτων· ὁ διδάσκαλος ἐξεπαιδεύετο ἐν τῷ χωρίῳ, ὅτε δ' ἀπεβίου ὁ πατὴρ αὐτοῦ καὶ διδάσκαλος, ὁ υἱὸς διεδέχετο αὐτὸν καὶ ἔμενε μέχρι τοῦ θανάτου του εἰς τὸ χωρίον, ἔστιν ὅτε δ' ἦν καὶ ἱερεὺς, ὡς τοιοῦτος δὲ τὸν ὃν ἐδίδαξε παῖδα συνῆπτεν ἀνδρωθέντα εἰς γάμον καὶ τῶν τέκνων τούτου ἐγίνετο διδάσκαλος. Ὁποία πρὸς τὰ τὴν σήμερον συμβαίνοντα διαφορά! Τὸν διδάσκαλον πρὶν ἀναλάβῃ πολλάκις νῦν τὰ καθήκοντά του ῥίπτει ὁ ὑπουργὸς εἰς τὸ ἄλλο ἄκρον τῆς Ἑλλάδος [illegible]

Οἱ πατέρες ἡμῶν ἦσαν ὀλίγων γραμμάτων κάτοχοι, πολύπειροι ὅμως, ὅθεν οὐδὲ περιέμενον ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τὸ καλὸν ὅπερ διενοοῦντο ἵνα προμηθεύσωσι τῇ πατρίδι των, ἀλλὰ παρεσκεύαζον τὰ μέσα, καὶ ὅταν ταῦτα συνέλεγον, ἀθρόα ἔδιδον εἰς μὲν τοὺς Τούρκους, ὅπως καμμύσωσι τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ ἀφήσωσιν αὐτοὺς νὰ κάμωσιν ὅ,τι ἤθελον, εἴς τινας δ' ὁμογενεῖς αὐτῶν ἰσχύοντας παρὰ τοῖς Τούρκοις ὅπως δι' ὧν ἐγίνωσκον οὗτοι τρόπων ἀπατήσωσιν αὐτοὺς καὶ μὴ βλέπωσιν ὅτι ὤρυττον τὴν ὑπόνομον πρὸς κατακρήμνισιν τῆς μυσαρᾶς τυραννίας. Οὕτως ἐξαπίνης μεγάλοι ἀνεδείχθησαν κατὰ τὴν ἐπανάστασιν οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι οἱ σώματι μὲν λογιζόμενοι δοῦλοι τῷ δὲ πνεύματι ἀληθῶς ἐλεύθεροι, διότι δὲν ἐμερίμνων περὶ ἑαυτῶν, διότι ἔθεντο τὰ ἰδιωτικὰ αὐτῶν συμφέροντα εἰς ὕστερον λόγον, τὰ δὲ συμφέροντα τῆς πατρίδος ὡς τὸ κυριώτατον αὐτῶν εἶχον μέλημα. Τότε δὲν ἐπεζήτουν τὰς δημοσίας θέσεις, ἀλλ' ἐξηναγκάζοντο νὰ δεχθῶσιν αὐτὰς ὑπὸ τῆς ψήφου τῶν συμπολιτῶν των. Τότε τὸν πληρεξούσιον ἐβίαζον νὰ ὑπάγῃ εἰς τὴν ἐθνικὴν συνέλευσιν οὐδεὶς δ' ὡς ἐπαίτης προσήρχετο εἰς τὴν Κυβέρνησιν, ὅπως τεθῇ ὑποψήφιος αὐτῆς καὶ ἐπιβληθῇ τῷ λαῷ, ὡς δ' ἀντιπρόσω-

πος δῆθεν αὐτοῦ προσέλθει τὸ δεύτερον ἵνα μερισθῇ τὰ τῆς ἐξουσίας ἀγαθὰ καλύπτων τῆς Κυβερνήσεως τὰς παρανομίας. Πῶς ὁ λαὸς, ὁ νῦν τοσοῦτον ὑβριζόμενος, διεγίνωσκε τότε τίς ἦν ὁ μᾶλλον πρὸς τὸ ἄρχειν κατάλληλος; Διεγίνωσκεν αὐτὸν εὐκόλως ἀπὸ τῆς προτέρας ἑκάστου πολιτείας καὶ ἔκρινεν ἀπὸ τῆς διαχειρίσεως τῶν τε οἰκείων ὡς καὶ τῶν κοινῶν πραγμάτων, ἐπέβαλλε δ' αὐτῷ καὶ ἄκοντι ἄρχειν, διότι ἐγίνωσκεν ὅτι ἐδυσκολεύετο νὰ δεχθῇ τὴν ἀρχὴν, ὡς εἰδὼς ὅτι ὤφειλεν ἀμελῆσαι τῶν ἰδίων, ὅτι ἡ σύζυγος καὶ τὰ τέκνα του μακρὰν καὶ ἄνευ ὑπερασπίσεως ἤθελον μείνει, καὶ τὰ κτήματα αὐτοῦ ἀκαλλιέργητα διὰ νὰ ὑπάγῃ εἰς τὸ ἐθνικὸν συνέδριον ἵνα συμμερισθῇ οὐχὶ τὰς τιμὰς ἀλλὰ τοὺς κινδύνους, ἵνα δαπανήσῃ τὰ ἑαυτοῦ καὶ οὐχὶ ἵνα διανείμῃ τὰ λάφυρα μετὰ τῆς ἐξουσίας.

Ἀλλὰ σήμερον, Κύριοι, τὸ γινώσκετε πολὺ κάλλιον ἴσως ἐμοῦ αὐτοῦ, πάντες ἐπιδιώκουσι τὰς θέσεις καὶ διὰ τοῦτο προσέρχονται εἰς τὴν μεγάλην ἀγορὰν τῶν θέσεων διὰ νὰ πωλήσωσι πρὸς τὴν ἐξουσίαν τὰς ψήφους αὐτῶν στείλωσι δ' εἰς ἀντάλλαγμα πρὸς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ἔδωκαν αὐτοῖς τὰ μέσα ἵνα προσέλθωσιν ἐνταῦθα, τοὺς ὑπουργικοὺς διορισμούς. Οὔτε ἐκεῖνοι λοιπὸν εἶναι

ἐλεύθεροι οὔτε ἡμεῖς. Μεμφόμεθα αὐτούς, ἀδίκως ὅμως, διότι, ὡς λίαν ὀρθῶς ὁ Jay ἔγραφε τὴν 27 Ἰουνίου 1786 πρὸς τὸν Οὐασιγκτῶνα: «*τὸ τῶν ἀντιπροσώπων συνέδριόν ἐστιν ἀείποτε ἡ πιστὴ τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐκπροσωπευομένων εἰκὼν*», les corps représentatifs sont toujours la copie fidèle de ceux qu' ils représentent, ὅθεν καὶ τὸ ἕτερον λόγιον τοῦ περιβοήτου συγγραφέως τῶν ἐπιστολῶν τῶν ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον τοῦ **Junius** γνωστῶν, ὅτι *πᾶς λαός ἐστιν ἄξιος τῆς τύχης αὐτοῦ.*

Ἄρα οἵα ἡ Βουλὴ τῆς Ἑλλάδος τοιοῦτοί ἐσμεν καὶ ἡμεῖς, Κύριοι, εἶναι σὰρξ ἐκ τῆς σαρκὸς ἡμῶν, ὀστοῦν ἐκ τῶν ὀστῶν ἡμῶν· ἐὰν ἡμεῖς ἤμεθα καλλίτεροι καὶ ἡ Βουλὴ ἤθελεν εἶσθαι καλλιτέρα, εἶναι ὅμως δούλη ἡ Βουλὴ διότι καὶ ἡμεῖς ἐλεύθεροι δὲν εἴμεθα, διότι ἡμεῖς χειρότερον ποιοῦμεν τὸν Βουλευτὴν διὰ νὰ λάβωμεν καὶ ἡμεῖς ἀπὸ τῆς λοπάδος τῆς ἐξουσίας. Ἂς παύσωμεν ἡμεῖς νὰ ἐπιζητῶμεν θέσεις καὶ πάντως παύσουσι καὶ οἱ Βουλευταὶ ἀπὸ τοῦ νὰ διώκωσιν αὐτὰς καὶ χάριν αὐτῶν νὰ ἐξευτελίζωνται. Οὕτω καὶ ἡ Βουλὴ ἠθικωτέρα γενήσεται καὶ ἡμεῖς ὄντως ἐλεύθεροι.

Ἀλλ' ἐπαναλέγω, ὡς ἔχουσι τὴν σήμερον παρ' ἡμῖν τὰ πράγματα, τολμᾶτε νὰ εἴπητε ὅτι εἶσθε

ἐλεύθεροι, διότι ἐν τῷ συντάγματι ὑπάρχει ἐγγεγραμμένη ἡ λέξις ἐλευθερία; Διότι ἐν τῷ συντάγματι εὑρίσκετε ὅτι ἡ προσωπικὴ ἐλευθερία εἶναι ἀπαραβίαστος ἐπαναπαύεσθε ἐπὶ τούτου; Ἐὰν διὰ τῶν συνταγμάτων κατεσκευάζοντο οἱ λαοὶ ἐλεύθεροι, πάντως ἤρκει ν' ἀντιγράψωσι τὸ γλυκὺ αὐτὸ ὄνομα, ἀλλὰ τότε δὲν ἠθέλετε βλέπει τὴν διαφορὰν ἐκείνην ἡ ὁποία ὑπάρχει μεταξὺ τῶν πολιτειῶν τῆς ἀρκτῴας Ἀμερικῆς καὶ τῶν τοῦ Μεξικοῦ, τῆς Χιλῆς, τοῦ Περοῦ καὶ τῶν ἄλλων τῆς μεσημβρινῆς Ἀμερικῆς, διότι καὶ ἐν τοῖς τούτων συντάγμασιν ἀνακηρύττεται ἡ ἐλευθερία. Πόθεν ἄρα ἡ διαφορὰ αὕτη; Ἡ διαφορὰ ὑπάρχει εἰς τὰ ἤθη, καθόσον ἐν μὲν ταῖς ἡνωμέναις πολιτείαις τῆς ἀρκτώας Ἀμερικῆς ἕκαστος πολίτης αἰσθάνεται ὅτι αὐτῷ καὶ μόνῳ ἐπίκειται ἡ εὐθύνη τῆς προαγωγῆς καὶ βελτιώσεως ἑαυτοῦ τε καὶ τῆς πατρίδος του, ἐφ' ᾧ οὐδὲ περιμένει παρ' ἄλλου, ἥκιστα δὲ παρὰ τῆς Κυβερνήσεως, ὅπως δώσῃ αὐτῷ τὴν ἐλευθερίαν· οὐδεὶς ἐκεῖ θεωρεῖ τὴν δημοσίαν θέσιν ὡς *δικαίωμα*, ἀλλ' οἱ πάντες ἔχουσιν αὐτὴν ὡς *καθῆκον*, ἐφ' ᾧ οὐδ' ἐπιζητεῖται ἡ δημοσία θέσις, ἀλλὰ καὶ τοὐναντίον ἐπιβάλλεται τῷ ἱκανῷ, ὃν καὶ φέρουσίν ἐστιν ὅτε καὶ ἄκοντα εἰς τὴν ἐξουσίαν, διὰ τὸν λόγον ὅτι

θεωροῦσιν αὐτὸν ὡς τὸν ἄριστον πρὸς τὸ δημόσιον ἐκεῖνο λειτούργημα. Πραγματοποιεῖται δ' οὕτω τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους μάλα καλῶς ῥηθὲν, «*δεῖ δὲ καὶ βουλόμενον καὶ μὴ βουλόμενον ἄρχειν τὸν ἄξιον τῆς ἀρχῆς*». Ἐν ἄλλοις λόγοις, ἐκεῖ πολιτεύονται ἀπαραλλάκτως ὡς ὁ καλὸς οἰκοκύρης ὅστις ζητεῖ τὸν καλὸν ὑπηρέτην. Οὕτω καὶ πᾶς λαὸς, τὰς τοῦ ἀγαθοῦ οἰκοδεσπότου ἀρετὰς κεκτημένος, ζητεῖ καλοὺς ὑπηρέτας, ὅταν ὅμως ἦναι διεφθαρμένος ὁ οἰκοκύρης διεφθαρμένους καὶ τοὺς ὑπηρέτας θέλει ἔχει, πάντως δὲ ψεύδεται ἐὰν λέγῃ ὅτι θέλει αὐτοὺς χρηστοὺς καὶ τιμίους. Ἀλλὰ τότε ἂς μὴ αἰτιᾶται καθ' ὑπόκρισιν τοὺς ὑπηρέτας, διότι εἶναι διεφθαρμένοι, καθότι εἰσὶν αὐτοῦ τοῦ κυρίου αὐτῶν μιμηταί.

Ἡ ἐλευθερία λοιπὸν, Κύριοι, ἡ καλῶς ἐννοουμένη ἐλευθερία, ἡ ἐλευθερία περὶ τῆς ὁποίας οἱ μὲν φιλόσοφοι τὸ μέγα προοιωνίζονται μέλλον καὶ παρὰ τῆς ὁποίας οἱ λαοὶ προσδοκῶσι τὴν ἐπὶ γῆς εὐδαιμονίαν αὐτῶν, ἐλεύσεται πρὸς τὴν πολιτείαν ἐκείνην, καὶ μονὴν εὑρήσει ἐκεῖ ὅπου εἰς τὰς ἑαυτῶν μᾶλλον δυνάμεις στηρίζεται τῶν πολιτῶν ἕκαστος, ὅπου οὐδεὶς ζητεῖ παρ' ἄλλου ὅ,τι δύναται νὰ κάμῃ ὁ ἴδιος, οὐδὲ περιμένει νὰ σηκώσωσιν ἄλλοι τὸν λίθον τὸν κείμε-

νον ἐν τῷ μέσῳ τῆς ὁδοῦ διὰ τῆς ὁποίας διέρχεται, ἀλλὰ λέγει πρὸς τὸν γείτονά του, ἐλθὲ ὅπως σηκώσωμεν τὸν λίθον τοῦτον, διὰ τί νὰ καθήμεθα νὰ περιμένωμεν μεχρισοῦ ὁ συμπολίτης ἡμῶν ὅστις ἀπέχει 30 ἢ 40 ὥρας ἔλθῃ νὰ σηκώσῃ τὸν λίθον τοῦτον; Ὁ οὕτω πολιτευόμενος καλῶς ἐν τῇ πολιτικῇ ἐπιστήμῃ λέγεται ὅτι αὐτοδιοικεῖται, *ἐλευθερία* δὲ πάντως οὐχ ὑπάρχει εἰμὴ ὅπου καὶ *αὐτοδιοίκησις*.

Ὁ **Montesquieu** λέγει, *ὅτι ἡ δουλεία ἄρχεται πάντοτε διὰ τῆς ἀποκοιμήσεως. Λαὸς ὅμως ὅστις ἐν οὐδεμιᾷ καταστάσει ἐφησυχάζει ἀλλ' ἀδιακόπως ψηλαφεῖ τὰ ὀδυνηρὰ μέρη πάντα, οὐδέποτε θέλει παραδοθῇ εἰς ὕπνον*. (**Esprit des lois, XIV, 13**).

Ὁ τὴν ἀληθῆ λοιπὸν ἐλευθερίαν ποθῶν τότε μόνον δύναται νὰ τύχῃ τοῦ σκοποῦ ὅταν ἐξ ἑαυτοῦ ἕκαστος προσδοκᾷ τὸ καλὸν, ὅταν κατὰ τὸν προφήτην καὶ βασιλέα τῆς Ἰουδαίας οὐδόλως *πέποιθεν ἐπ' ἄρχοντας ἐπὶ υἱοὺς ἀνθρώπων οἷς οὐκ ἔστι σωτηρία*, ὅταν ἕκαστος φροντίζων καὶ μεριμνῶν περὶ τῶν οἰκείων διατελῇ ἕτοιμος εἰς πᾶσαν θυσίαν ὑπὲρ τῶν κοινῇ συμφερόντων, ὅσον δὲ μείζονα ἐν ἑαυτῇ αἰσθάνεται τὴν διάθεσιν ἵνα τὰ οἰκεῖα ὑπὲρ τῆς κοινωνίας θυσιάσῃ, κατὰ το-

σοῦτον μείζων ἔσται ἡ ἐν αὐτῷ ἐλευθερία. Ἄρα ἐλευθερία δὲν σημαίνει νὰ κάμνω, ὅ,τι μὲ ἀρέσκει ἀλλὰ νὰ κάμνω ὅ,τι εἶναι συμφέρον εἰς ἐμὲ καὶ συγχρόνως εἰς τὸν πλησίον μου.

Τὸ εὐαγγέλιον εἶναι ὅπερ ἐκήρυξε τὴν ἰσότητα, οὐκ ἔνι δοῦλος οὐδὲ ἐλεύθερος, οὐκ ἔνι Ἕλλην οὐδὲ Ἰουδαῖος. Τὸ Εὐαγγέλιον ἐπίσης εἶναι τὸ διδάσκον ἡμᾶς, ὅτι πρέπει ν' ἀγαπῶμεν καὶ βοηθῶμεν ἀλλήλοις «*ἐν τούτῳ γνώσονται πάντες ὅτι ἐμοὶ μαθηταί ἐστε ἐὰν ἀγάπην ἔχητε ἐν ἀλλήλοις*·» ἡ ἐλευθερία λοιπὸν ἀπαιτεῖ τὴν ἀγάπην, τὴν συμφωνίαν, τὴν φιλίαν. Τὴν ἀνάγκην τῆς φιλίας οὐ μόνον τὸ εὐαγγέλιον ἀναγράφει ὡς τὸ κύριον τοῦ χριστιανισμοῦ γνώρισμα, ἀλλὰ καὶ ὡς σωστικὸν τῆς πολιτείας ἀνακηρύττει ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τοῖς πολιτικοῖς. Πῶς γὰρ οὔ; ὁ μὴ τρέφων τῆς φιλίας τὸ αἴσθημα ὑπὲρ τοῦ συμπολίτου πῶς ἔσεται ἀγαθὸς πολίτης τὴν σωτηρίαν τῆς πολιτείας ἐπιθυμῶν; Διότι πάντως ἀδύνατον καὶ νοῆσαι τὴν πολιτείαν ἄνευ τῶν ἐξ ὧν συγκροτεῖται πολιτῶν.

Ἀλλ' ἐξετάσωμεν ἡμᾶς αὐτούς· ὑπάρχει ἆρά γε ἐν ἡμῖν ὡς χριστιανοῖς μὲν ὁ συνεκτικὸς δεσμὸς τῆς ἀγάπης, ὡς πολίταις δὲ ἡ σώζουσα τὴν πολιτείαν φιλία; Ὅταν ἕκαστος μεριμνᾷ

περὶ ἑαυτοῦ, ὅταν ἕκαστος ζητῇ ν' αὐξήσῃ τὸν ἑαυτοῦ πλοῦτον μὲ ζημίαν τῶν ἄλλων, ὅταν δὲν δίδωμεν τῇ πολιτείᾳ πλεῖον τοῦ ὅσου λαμβάνομεν παρ' αὐτῆς, δυνάμεθα ἆρά γε εἰπεῖν ὅτι ἀγαθοί ἐσμεν πολῖται; Βεβαίως ὄχι. Ποῖον ἐμακάρισεν ὁ Χριστὸς, τὸν διδόντα ἢ τὸν λαμβάνοντα; Δὲν εἶναι αὐτὸς ὁ εἰπὼν, *«Ἐὰν δίδωτε παρ' ὧν ἐλπίζετε λαβεῖν ποία ἡμῖν χάρις ἐστὶ καὶ γὰρ καὶ οἱ ἁμαρτωλοὶ τοῦτο ποιοῦσι;»* Ναὶ φίλοι, τότε θέλομεν τύχει τῆς ἀληθοῦς ἐλευθερίας ὅταν ἑδραιώσωμεν τὴν πολιτείαν ἡμῶν ἐπὶ της φιλίας καὶ τῆς ἀγάπης· δὲν ἀρκεῖ νὰ λέγωμεν ὅτι εἴμεθα ἐλεύθεροι, ἀνάγκη ὅπως καὶ πράγματι γίνωμεν τοιοῦτοι.

Ἐσόμεθα δὲ ὁπόταν, ἐπαναλέγω, ἀφήσωμεν κατὰ μέρος τὰ πάθη ἡμῶν καὶ συνδεθῶμεν ἐν φιλίᾳ καὶ ἐν ἀγάπῃ· τότε ἡ ἐλευθερία θέλει χρησιμεύσει εἰς ἡμᾶς ὡς ὁδηγήτρια πρὸς τὸ μέλλον ὃ εὐχόμεθα πάντες τῇ πατρίδι· ὅταν προσερχώμεθα εἰς τὰ δημόσια οὐχὶ διὰ νὰ καρπώμεθα τὰς ἐκ τούτων ὠφελείας ἀλλὰ διὰ νὰ συνεισφέρωμεν, ὅταν δὲν προσερχώμεθα εἰς τοὺς ὑπουργοὺς εἰμὴ ὁσάκις τὸ κοινὸν ὄφελος ἀπαιτῇ τὴν προσέλευσιν ἡμῶν, ἢ μᾶλλον ὅταν ἀφίνοντες τοὺς ὑπουργοὺς ἡσύχους εἰς τὰ ἔργα των προσερχώ-

μεθα ἑκουσίως ἕκαστοι πρὸς τοὺς δημάρχους καὶ λέγωμεν, ἰδοὺ 50 δραχμαὶ λάβετε ταύτας ὡς ἔρανόν μου διὰ νὰ κατασκευάσωμεν τὴν γέφυραν, ἢ ἀνοίξωμεν τὴν ὁδὸν, ἢ ἀνεγείρωμεν τὸ σχολεῖον καὶ οὕτω καθεξῆς. Τότε καὶ ἡ γέφυρα σταθήσεται ὅπως μὴ πνίγωνται οἱ ἄνθρωποι, καὶ αἱ ὁδοὶ διανοιχθήσονται πρὸς συγκοινωνίαν, καὶ τὰ ἐκπαιδευτήρια, τὰ τροφεῖα ταῦτα τῆς ψυχῆς, πανταχοῦ ἐγερθήσονται.

Ὅταν λοιπὸν νοήσωμεν, ὅτι ἐλευθερία ἐστὶν αὐτοδιοίκησις ἅμα δὲ καὶ αὐταπάρνησις παραιτοῦσα τὰ ἑαυτῆς καὶ τὰ κοινὰ ἐπιδιώκουσα, ἡ ἐν τῷ συμφέροντι τῷ κοινῷ εὑρίσκουσα τὸ οἰκεῖον συμφέρον, τότε θέλει φθάσει ἡ εὐτυχὴς ἐκείνη ἡμέρα καὶ ἡ ἐλευθερία θέλει στηριχθῆ ἐπὶ τοῦ ἀληθοῦς, ἐπὶ τοῦ καλοῦ, ἐπὶ τοῦ ἀγαθοῦ, ἅπερ τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος πρῶτον μεταξὺ ὅλων τῶν ἐθνῶν ἐκήρυξεν, ὁ δὲ χριστιανισμὸς ἐγνώρισε τοῖς πᾶσιν. Ἐνόσῳ ὅμως παραγνωρίζομεν τὴν ἀλήθειαν ταύτην θέλομεν εἶσθαι δοῦλοι, καὶ μάλιστα δοῦλοι τῶν παθῶν ἡμῶν, τὴν οἰκτροτάτην πασῶν διὰ τὴν ἀμάθειαν ἡμῶν δουλεύοντες δουλείαν, ὡς καὶ ὁ Σωκράτης εἶπε· «*τί διαφέρει ἄνθρωπος ἀκρατὴς θηρίου τοῦ ἀμαθεστάτου; Τὴν κακίστην ἄρα δουλείαν οἱ ἀκρατεῖς δουλεύουσιν, ὁ δ' ἀκρατὴς κακοῦργος*

μὲν τῶν ἄλλων, ἑαυτοῦ δὲ κακουργότερος.» Καὶ τῳόντι κατὰ τί θηρίου ἀκρατοῦς ἐν τῇ ἰδιοτελείᾳ αὐτοῦ διαφέρει τὸ λογικὸν ὂν ὅταν ἦναι ἀκράτητον εἰς τὰς ἐπιθυμίας του παντὸς δὲ ὁμοίου αὐτῷ τὸ συμφέρον θυσιάζει εἰς πλήρωσιν αὐτῶν; Δύναταί τις ἆρά γε νὰ εἴπῃ ὅτι εἶναι ἐλεύθερος ὅταν ἦναι δοῦλος τῶν παθῶν του, οὕτω δὲ κακουργῶν μὲν τοὺς ἄλλους εἰς ἑαυτὸν κακουργότερος γινόμενος; διότι τὴν ἐκείνων κατασκευάζων δυστυχίαν ἑαυτὸν συγκαταστρέφει. Ἡ σωτηρία τῆς Ἑλλάδος καὶ πάντων ἡμῶν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν χαλίνωσιν τῶν παθῶν ἡμῶν, μάλιστα δὲ τοῦ τῆς ἰδιοτελείας καὶ ἀπὸ τῆς ἀνατάσεως τῶν ψυχῶν ἡμῶν πρὸς ὅ,τι μέγα καὶ ὑψηλόν.

Δὲν ἀπελπίζομαι ὅμως, διότι ἡ ῥῆσις τοῦ Μοντεσκίου, ἧς πρὸ ὀλίγου ἐμνήσθην, καὶ τὰ ἐν ἡμῖν συμβαίνοντα διδάσκουσί με, ὅτι ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς δὲν ἐκαρώθη ὑπὸ τοῦ ὕπνου, ἀλλὰ καὶ τοὐναντίον μάλιστα ἀδιαλείπτως ψηλαφᾷ τὰ πονοῦντα αὐτοῦ μέλη καὶ τὴν θεραπείαν αὐτῶν ἐπιζητεῖ, ἄρα εἶναι λαὸς ζῶν καὶ βιώσιμος.

Ναί! αὐτὰ τὰ κακὰ θέλουσι φέρει ἡμᾶς εἰς κατανόησιν τῶν βελτιώσεων καὶ τότε θέλομεν κατασταθῆ ἀληθῶς ἐλεύθεροι, ἀλλὰ μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μὴ μάτην περιμένωμεν τὰ καλὰ

εἰς μόνον τὸ σύνταγμα ἐλπίζοντες, διότι ἡ λέξις ἐλευθερία ἐν αὐτῷ μόνῳ οὐχὶ δὲ καὶ ἐν ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν ἐγκεχαραγμένη οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν εἰμὴ τὸ ἄψυχον ἐκεῖνο ἄγαλμα τὸ ὁποῖον καὶ μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς ἐλευθερίας τῶν Ῥωμαίων ἔμενεν ὄρθιον ἐν τῇ Συγκλήτῳ ἄλαλος μάρτυς τῆς ταπεινώσεως αὐτῶν πρὸς τὸν Τιβέριον πρεσβευομένων καὶ λεγόντων τῷ τυράννῳ «*Πρόσταττε Σὺ, εἰς ἡμᾶς δὲ μένει μόνον τῆς ὑπακοῆς ἡ δόξα* ὅπως ὡς θεὸν Σὲ προσκυνῶμεν καὶ σοὶ λατρεύωμεν.»

Τὴν ἐλευθερίαν, Κύριοι, οὔτε αἱ ἐθνικαὶ Συνελεύσεις παρέχουσιν ἐν συντάγμασιν ἀναγράφουσαι αὐτὴν, οὔτε οἱ βασιλεῖς παραχωροῦσιν ἐν χάρταις δωρούμενοι αὐτὴν πρὸς τοὺς λαούς. Τὴν ἐλευθερίαν κτᾶται ὁ ἄνθρωπος ἐξ ἑαυτοῦ ὡς καὶ τὴν παιδείαν καὶ εἴ τι ἄλλο ἀγαθόν. Ἀλλ' οὐδ' ἀρκεῖ τὸ κτήσασθαι, ἀνάγκη δὲ καὶ συντηρῆσαι, τοῦθ' ὅπερ καὶ τοῦ κτήσασθαι δυσχερέστερον. Ὡς δὲ πᾶσα δύναμις, εἴτε τῆς ψυχῆς εἴτε τοῦ σώματος, χαλαροῦται ἐὰν μὴ διηνεκῶς ἐκγυμνάζωμεν αὐτὴν, οὕτω καὶ ἡ ἐλευθερία δύναμις οὖσα τῆς ψυχῆς ἀποναρκοῦται ἐὰν μὴ διηνεκῶς περὶ ταύτην ἀσχολώμεθα. Ὁ αἰσθανόμενος τὴν ἀνάγκην τοῦ ζῆν ἐλεύθερος εὑρίσκει ἐν ἑαυτῷ τὴν πρὸς τὸ

εἶναι αὐτὸν τοιοῦτον δύναμιν, ἐκ δὲ τῆς δυνάμεως ταύτης, ἥτις ἐστὶν ἀρετὴ, συντηρεῖ τὴν ἐλευθερίαν σώζων τὴν πόλιν, εὐδαίμονα δὲ αὐτήν τε καὶ ἑαυτὸν κατασκευάζων.

Κύριοι συνάδελφοι, πολὺ βεβαίως ἀπησχόλησα ὑμᾶς, ἀλλὰ ὡς Ἕλλην καὶ ἐγὼ ἀντὶ νὰ σᾶς ὁμολογήσω τὸ σφάλμα μου καὶ ζητήσω παρ' ὑμῶν συγγνώμην, θέλω προσπαθήσει νὰ τὸ ἐπιῤῥίψω εἰς ἄλλον. Σᾶς λέγω λοιπὸν, ὅτι δὲν πταίω ἐγὼ, πταίει δ' ὁ Κύριος Πρόεδρος, ὅστις ἐπανειλημμένως μοὶ ἀπέτεινε προσκλήσεις ἵνα ὁμιλήσω πρὸς ὑμᾶς. Τὸν Πρόεδρον λοιπὸν πρέπει νὰ αἰτιᾶσθε, διότι μηδόλως ἐνθυμηθεὶς τὸ γαλλικὸν λόγιον, ὅτι μόνον *καθηγητὴς δύναται εἶναι δικηγόρου λαλίστερος*, διὰ τὴν ἀτυχίαν ὑμῶν ἐξελέξατο ἄνθρωπον πρὸς τὸ τοῦ δικηγόρου ἐπάγγελμα ἑνοῦντα τὴν ἰδιότητα τοῦ Καθηγητοῦ. (Παρατεταμένος γέλως καὶ χειροκροτήσεις).